

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

«Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik» fakulteti

**«MDH va Yaqin Sharq mamlakatlari iqtisodiyoti va mamlakatshunosligi»
kafedrası**

III kurs nemis-rus guruhi talabasi Maxmasobirova Nigoraning

«MDH mamlakatlari iqtisodiyoti» fanidan

KURS ISHI

**MAVZU: MDH mamlakatlaridayoqilg`i-
energetikasanoatiningrivojlanishtendensiyalari**

Ilmiy-rahbar: katta o`qituvchi Xasanova J.N

Topshirilgan sana _____

Himoya sanasi _____

Ball _____

Ilmiy rahbar imzosi _____

Toshkent-2015

Reja:

Kirish

1. MDH mamlakatlarining yoqilg`i-energetika sanoati va uning xususiyatlari

1.1. MDH mamlakatlarining yoqilg`i-energetika kompleksi va uning tarkibi

1.2. MDH mamlakatlarining jahon neft bozoridagi o`rni

2. MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati rivojlanish dinamikasi

2.1. MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati muammolari

2.2. MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati istiqbollari

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

Kirish

Kurs ishining dolzarbligi. Insoniyat o'z rivojlanishi uchun doimo energiya mahsulotlari va manbalariga ehtiyoj sezgan va taraqqiyotning hozirgi post-industrial bosqichida ushbu ehtiyoj har doimgidanda yuqori hisoblanadi. Hozirgi iqtisodiy globalizatsiya va modernizatsiya jarayonida yoqilg'i-energetika sanoati mamlakatlar iqtisodiyotining dinamik o'sishi ta'minlovchi hamdaraqobatbardoshlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor sohalardan biri hisoblanadi. Yoqilg'i-energetika majmui xalq xo'jaligining bazaviy tarmog'i, iqtisodiyot va texnika taraqqiyotining mustahkam poydevori hisoblanadi va YaIM shakllanishida, sanoat markazlari va hududlarini vujudga kelishida katta ahamiyat kasb etadi. Har qanday mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish darajasi u ishlab chiqarayotgan va iste'mol qilayotgan yoqilg'i-energiya miqdoriga bog'liq bo'ladi.

Yoqilg'i-energetika sanoatining ustuvor sohalardan biri ekanligini Prezidentimiz Islom Karimovning quyidagi fikrlari tasdiqlaydi: "Yoqilg'i-energetika kompleksi - bu nafaqat mustaqilligimizning asosi, poydevori, balki eksport va valyutaning muhim manbaidir".¹

MDH mamlakatlari jahon yoqilg'i-energetika tizimining asosiy bo'g'inlaridan bo'lib, yoqilg'i-energetikaning yirik eksportyori hisoblanadi. MDH mamlakatlari hissasiga jahon neft zaxiralarining 8 foizi, gaz zahiralarining 30 foizi va ko'mir zaxiralarining 26 foizidan ortig'i tog'ri keldi.²

MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sohasida ro'y berayotgan o'zgarishlar nafaqat ushbu mintaqa, balki jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Shu bois ham, ilmiy doiralar va mutaxassislar uchun MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sanoatini tadbiq qilish, unda alohida mamlakatlarning o'rnini o'rganish, kelajakdagi tendensiyalarini tahlil qilish dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda.

¹Karimov I.A. "O'zbek xalqi hech qachon hech kimga qaram bo'lmaydi" 13-jild.-T.: "O'zbekiston", 2005

²E.A.Козловский «Страны СНГ: исследование недр – стратегическая проблема»

Kurs ishining maqsadi va vazifalari.Kurs ishining maqsadi MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sanoatining rivojlanish tendensiyalarini o'rganishdan iborat. Uning vazifalari esa quyidagilar:

- ✓ MDH mamlakatlarining yoqilg'i-energetika sanoatining xususiyatlarini o'rganish;
- ✓ MDH mamlakatlari yoqilg'i-energetika majmuining tarkibini ko'rib chiqish;
- ✓ MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sanoati rivojiga to'sqinlik qilayotgan muammoli vaziyatlarni taxlil etish;
- ✓ MDH mamlakatlarida yoqilg'-energetika sanoati rivojlanish shart-sharoitlari va istiqbollari nazar tashlash.

Kurs ishining predmeti. MDH mamlakatlari yoqilg'i-energetika sanoatida ro'y berayotgan o'zgarishlar, soha rivoji bilan bog'liq bo'lgan muammoli vaziyatlar, tendensiyalar va ularning jahon yoqilg'i-energetika tizimiga ta'siri.

Kurs ishining obyekti.MDH mamlakatlari yoqilg'ienergetika sanoati, komplekslari va ularning tarkibiy qismlari.

Kurs ishining tarkibiy tuzilishi.Kurs ishi kirish, to'rtta reja, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovadan iborat.Kurs ishining umumiy hajmi 54 betni tashkil etadi.

1. MDH mamlakatlarining yoqilg'i-energetika sanoati va uning xususiyatlari

1.1. MDH mamlakatlarining yoqilg'i-energetika kompleksi va uning tarkibi.

Har qanday mamlakatning barqaror rivojlanishida yoqilg'i-energiya resurslari va sanoati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Chunki biror turdagi mahsulotni ishlab chiqarish uchun ma'lum miqdorda energiya sarf qilinadi, shu bilan birga har bir mahsulotning tannarxi ham bevosita energiya (issiqlik va elektr energiyasi) iste'moliga bog'liq hisoblanadi.

Turli yoqilg'i va energiya turlarini qazib olish hamda ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi sanoat tarmoqlari majmui **yoqilg'i-energetika majmui(kompleksi)** deb ataladi. Uning tarkibiga shuningdek quvurlar va yuqori voltli liniyalar ham kiritiladi.³Yoqilg'i-energetika majmui xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari (sanoat, qishloq xo'jaligi, transport) va aholining kundalik xayoti uchun juda katta ahamiyatga ega.Yoqilg'i-energetika majmui sanoatning bir tarmog'i bo'lsa ham u umumiy iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Turliyoqilg'iva energetika turlariniqazibchiqarish va qaytaishlash**yoqilg'i-energetikasanoati** deyiladi va u o'z tarkibiga quyidagi sanoatlarni biriktiradi:

1. Yoqilg'i sanoati:Gaz,Neft,Ko'mirTo'fr, slans sanoati;
2. Energetika sanoati: IES, GES, AES;

Milliy iqtisodiyotlarningyoqilg'ivaenergetikamahsulotlariga bo'lgan talabi iqtisodiyot dinamikasi va energiya tejash intensivligiga bog'liq hisoblanadi.

Yoqilg'isanoatiturliyoqilg'i mahsulotlarinitopish, qazib olish va qayta ishlash bilan shug'ullansa, elektroenergetika iqtisodiyotning bazaviy tarmog'i sifatida jamiyat hayotining rivoji uchun ustuvor hisoblanadi.Jahonmineralyoqilg'izaxiralariningumumiyqiyati

12,5trln.tonnadan ortiq bo'lib, ularning 60 foiziko'mir, 12 foigayaqini neft, 15

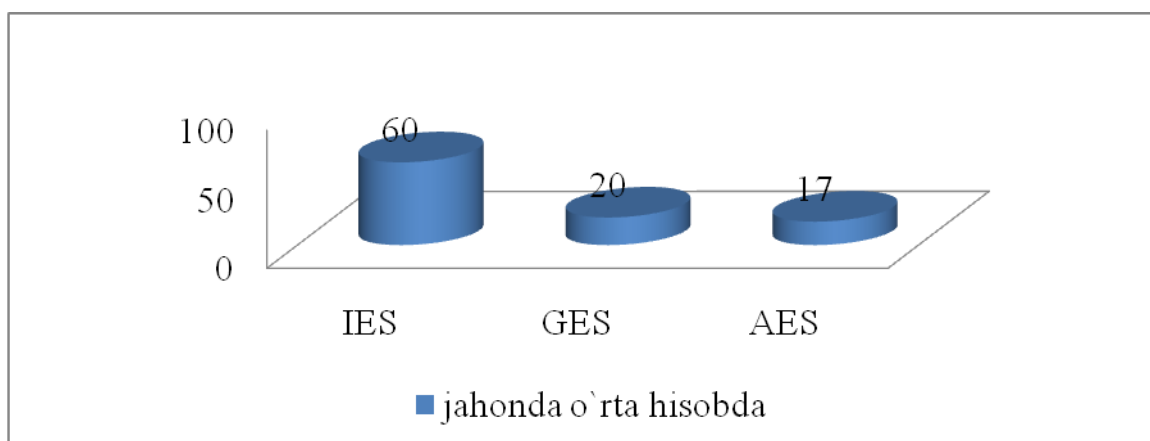
³www.Grandars.ru/Топливо-энергетический комплекс

foizga yaqini tabiiy gaz, qolgan qismi slans, torf va boshqa yoqilg'i turlari xissalariga tog'ri keladi.⁴

Dunyodataxminan 13000 mlrd.kVt/selektroenergiyaishlabchiqariladi va uning 25 foizga yaqini AQSH xissasiga tog'ri keldi.

1-chizma

Jahonda elektroenergiya ishlab chiqarilishi tarkibi (% da):

Manba: www.Grandars.ru/Размещение отраслей топливно-энергетического комплекса

Jahondaelektroenergetikaningtaxminan 60 foiziIESlardaishlabchiqarilsa, RossiyavaXitoydabuko`rsatkich 70-80 foiznitashkiletadi. FransiyavaBelgiyadaelektroenergiyaning 60 foizi, ShvetsiyavaShvetsariyada 40-45 foiziAESlardaishlabchiqariladi.⁵

Jahonyonilg`iresurslariningengasosiylaridan biri neft mahsulotlari hisoblanadi. JahonneftzaxiralariningasosiyqismiYaqinvaO`rta Sharq mintaqasi (Saudiya Arabistoni, Eron, Iroq) shuningdek, Venesuela, Rossiya, AQSH, Xitoyda joylashgan. Tabiiygazzaxiralaribo`yichaesalider mamlakatlar Rossiya, Eron, Qatar, Saudiya Arabistoni hisoblanadilar. Yaponiya, Avstraliya, Hindiston, JARKabimamlakatlar esa neft va gaz rezervlariga ega emaslar.Ko`mir zaxiralari dunyoning deyarli xar bir mamlakatida bo`lib, ularning deyarli 80 foizi faqatgina uch mamlakat –Rossiya, AQSHvaXitoyhududidajoylashgandir.

⁴www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

⁵www.Grandars.ru/Размещение отраслей топливно-энергетического комплекса

Yuqoridata`kidlanganidek, MDHmamlakatlariningjahonneftzaxiralaridagiulushi 8 foiz, gazzaxiralaridagiulushi 30 foiz, ko`mirzaxiralaridagiulushi 26 foiznitashkiletadi.⁶

MDHmamlakatlaridanafaqatyoqilg`i-energetikaresurslari, balkibarchamineralresurslarningnotekistaqsimlanishinikuzatishimizmumkin.Turlixi lfoydaliqazilmalargaboymamlakatlarsirasigaRossiya, Qozog`iston, O`zbekistonvaUkrainanikiritishimizmumkin.

BarchaMDHmamlakatlaritomonidanqaziboladiganneft, gaz, toshko`mir, uran, temirrudas, oltinvakumushning 85-90 foiziushbuto`rtmamlakatxissasigatog`rikelmoqda.

RossiyaxissasigaMDHmamlakatlariumumiyneftzaxiralarinigtaxminan 70 foizgayaqinito`g`rikeladi.

1-jadval

MDH mamlakatlari neft zaxiralari:

Mamlakat	Neft zaxirasi (mlrd.tonna)	MDH mamlakatlari umumiy neft zaxirasidagi ulushi (% da)
Rossiya	11,9	70
Qozog`iston	3,9	12
Ozərbayjon. O`zbekiston, Turkmaniston	1,2	16

Manba: www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

MDHmamlakatlaridan**neft**qazibolish(gazkondensatibilanbirga) hajmi 2012 yili 659 ml.tonnagabaxolandivajahonneftqazibolishining 16 foizinitashkiletadi. BuyiliQozog`istonda 79,2mln.tonna, Ozarbayjonda 43,4 mlntonna, Turkmanistonda 11 mln.tonnaneft (gazkondensatibilanbirga) qazibolindi. Rossiyasuyuquglevodorodlarqazibolishda (516,8mln.tonna) yetakchilikqilmoqdava2012

⁶Е.А.Козловский «Страны СНГ: исследование недр – стратегическая проблема»

yilda MDH mamlakatlari umumiy neft qazib olish hajmining foizi Rossiya hissasiga to'g'ri keldi.⁷ 78

Jahongaz zaxiralarining 30
foiz gayerini MDH mamlakatlari hududida joylashgan bo'lib, ularning hajmi
54,3 trln.m³
nitashkiletadi. Ammo gaz zaxiralariga ham do'stlikning barcha mamlakatlari ega emas.

2-jadval

MDH mamlakatlarining aniqlangan gaz zaxiralarining hajmi:

Mamlakat	Gaz zaxiralarining hajmi trln.m ³	Umumiy MDH mamlakatlari zaxirasidagi ulushi (% da)
Rossiya	33	61
Turkmaniston	17,5	32
Qozog'iston	1,3	2,4
O'zbekiston	1,1	2
Ozarbayjon	0,9	1,7
Ukraina	0,6	1

Manba: www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

2012 yilda MDH mamlakatlaridagi qazib chiqarish hajmi 873,3 mlrd.m³
nitashkiletadi.

Buyil Rossiya qazib chiqarish jami bo'yicha dunyoda ikkinchi o'ringa ega.

3-jadval

MDH mamlakatlaridagi qazib chiqarish hajmi (2012 yil):

Mamlakat	Ishlab chiqarilgan gaz MDH da umumiy ishlab miqdori (mlrd.m ³)	chiqarilgan gaz hamidagi ulushi (% da)
Rossiya	652,6	74,8

⁷ www.shafranik.ru/«Мировой рынок нефти: взгляд из России»

Turkmaniston	69	8
O`zbekiston	62,9	7,2
Qozog`iston	40,3	4,6 %)
Ozarbajjon	27,9	3,2
Ukraina	20	2,3

www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

Rossiyadaqazibchiqarilgangazhajmi 652,6 mlrd.m³ nitashkiletdiva MDH mamlakatlarida qazibchiqarilgan umumiy gaz hajmining 74,8 foizi aynan Rossiya xissasiga to`g`rikeldi. MDH mamlakatlarida ikki o`rinni Turkmaniston (69 mlrd.m<sup>3</sup> va MDH umumiy gaz qazibchiqarishining 8 foizi) egalladi. O`zbekistonda esa, buyili 62,9 mlrd.m³ (7,2 %), Qozog`iston 40,3 mlrd.m³ (4,6 %), Ozarbajjon 27,9 mlrd.m³ (3,2%) va Ukraina 20 mlrd.m³ (2,3%) gaz qazibchiqardi.⁸

MDH mamlakatlari ulkan ko`mir zaxiralariga ega hisoblanib, dunyo ko`mir zaxiralarining 26 foiziga egalik qiladi. Umumiy ko`mir zaxiralar hajmi 225 mlrd.tonnanitashkiletadi.

3-jadval

Ba`zi MDH mamlakatlariko`mir zaxiralarini:

Mamlakat	Ko`mir zaxiralar i (mlrd. tonna)	MDH mamlakatlari umumiy zaxiralaridagi ulushi (% da)
Rossiya	157	70
Ukraina	34	15
Qozog`iston	34	15

Manba: www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

MDH mamlakatlarida 2012 yili 269,3 mln.tonnaniko`mir qazib olinib, bu ko`rsatkich 2009 yilganisbatan 18 foiz o`sgan.

⁸ www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

Ko`mirqazibolishdayetakchimamlakatlar: Rossiya 198,5mln.tonna, Qozog`iston 47,4 mln.tonna, Ukraina 43,2 mln.tonna ko`mirqaziboldi. Ko`mirqazibolishhajmining o`shishigamamlakatlarichki bozoridagivatashqibo zordagi talabning o`shishisabab bo`ldi.

Rossiya, Qozog`iston va O`zbekistonda uranning zaxiralarimavjud bo`lib, ammo 1 kg uran qazibolish hozirda 80 AQSH dollariga tushishini hisobga olsak, bu shubha zaxiralardan iqtisodiy samarali foydalanish darajasini pasaytiradi.

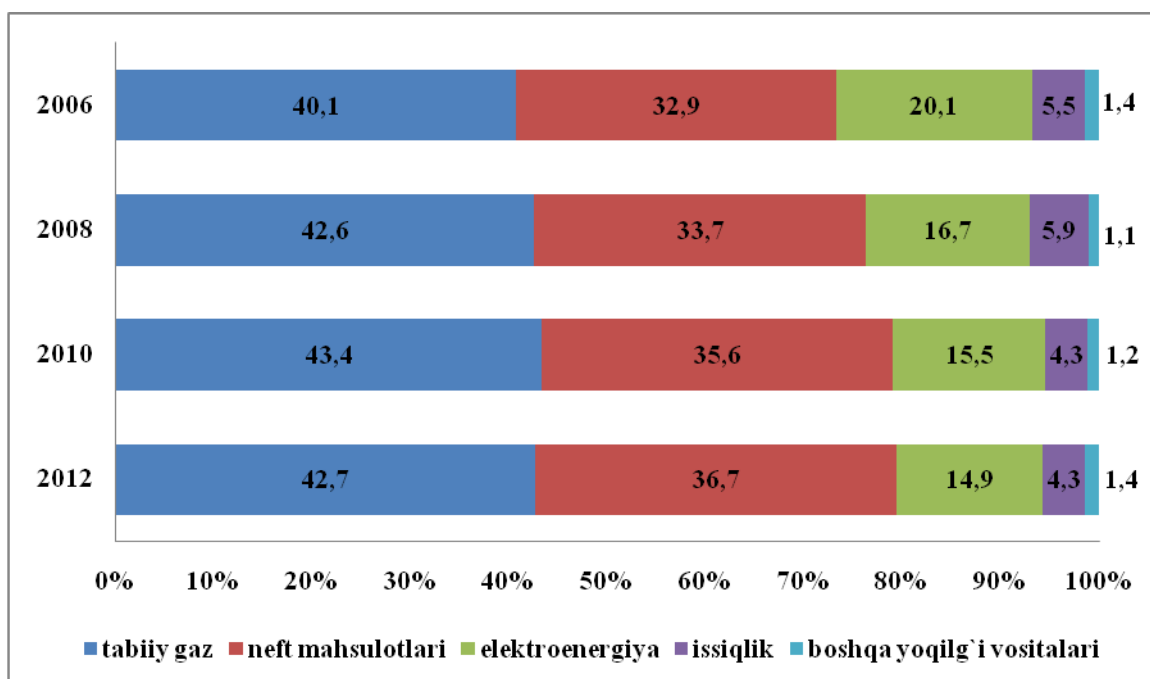
Ozarbayjon hududining 2/3

qismini neft va gaz boy hisoblanadi. Apsheron yarim orolida Kasbiy dengiz shelflarida Bakuva Apsheron arxipelagidan neft- gaz zaxiralarining asosiy qismi joylashgan.

Neft zaxiralariga shuningdek markaziy cho`llihududlar, janubi-sharqiy Shirvon, Jeyranchel, Gobuston, Siazan Adjinour viloyatlariboy.⁹

1-diagramma

Ozarbayjonda yoqilg`i-energetika mahsulotlari iste`moli tarkibi (%da)

Manba: Azerbaijan: "Follow-UP IN-DEPTH Review of the Investment Climate and Market Structure in the Energy Sector" Energy Charter Secretariat, 2013

Jadvaldan korinib turibdiki, Ozarbayjonda yoqilg`i-energetika mahsulotlari iste`molida tabiiy gaz birinchi o`rinni egallayotgan bo`lsa, 2006-2012 yillarda elektroenergiya iste`moli hajmi bir oz qisqargan.

⁹www.eia.gov/ Azerbaijan - Analysis - U.S. Energy Information Administration (EIA)

Belorus Respublikasida “Belorusneft” birlashmasi tomonidan 2012 yili 1,66 mln.tonna neft qazib chiqarildi. Neftzaxiralarining cheklanganligiga qaramasdan ishlab chiqariladigan neft maxsulotlarining 80 foizi eksport qilinmoqda. Orshanskaya va Podlyasko-Bretskaya pasttekisliklarida olibborilgan tadqiqotlarning natijalariga koʻra, mamlakatda neft qazib chiqarish hajmi XXI asrda dinamik ravishda oʻsib boradivachunkita labning 5-6 foiz darajada qondiradi. Belorussiyada hozirgi kunda aniqlangan gaz zaxiralar mavjud emas.⁴⁶ ta aniqlangan torf konlari mavjud boʻlib, ularning umumiy hajmi 111 mln.tonnagacha teng va 78, 2 mln.tonnatorf yoqilgʻini ishlab chiqarish, 32,8 mln.tonnasiga saqlash loqxoʻjaligida ishlatishga yarqoli.¹⁰

Qirgʻiziston Respublikasida yoqilgʻining koʻmir, slans, torf, gaz, neft kabiturlari uchraydi. Mamlakatda ayniqsa yirik koʻmir (toshvaqoʻngʻir) zaxiralar mavjud boʻlib, ushbu koʻrsatkich boʻyicha Qirgʻiziston Markaziy Osiyoda yetakchi oʻrinlardan birini egallaydi.

2-chizma

Qirgʻiziston koʻmir zaxiralari joylashgan basseymlar:

Manba: www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

Qirgʻiziston hududida 70 dan ortiq koʻmir konlari mavjud boʻlib, umumiy koʻmir zaxiralarining hajmi 1,3 mlrd. tonnagacha teng.

¹⁰ www.newtemper.com/ Топливо-энергетический комплекс Республики Беларусь

Haryiliqazibolinayotganko`mirhajmi800-900

mingtonnanitashkiletmoqda.YaIMning 5 foizi, sanoatishlabchiqarishning 16 foizi, davlatbyudjetidaromadlarining 10 foizielektroenergetikasohasigato`g`rikemoqda.¹¹

Qozog`istonRespublikasidaneftningasosiyzaxiralariTengiz, Mishbuloq, Shotliq,

Davozahududlaridajoylashgan.JanubiyTurgaypasttekisligidantopilganyangineftray onimamlakatdaneftqazibchiqarishimkoniyatlariniyanadaoshiradi.

Qozog`istondagazqazibchiqarishishlari 30

danortiqhududlardaamalgaoshirilayotgabo`lib,

gazkondensatzaxiralariningumumiyhajmi 866,9mln.tonnanitashkiletmoqda.

Kondensatzaxiralariningengkattaqismi (91 foizi) “Qorachaganak”

hududijoylashgan.Boshqakondensatborhududlardauninghajmi 0,2-0,3

mln.tonnadanortiqemas. "Buxoro-Ural", "O`rtaOsiyo- Markaz”, “Buxor-Toshkent-Frunze-Alma-Ata”

gazquvurlarimamlakatdagigazmahsulotlarinitashishdamuhimrolo`ynaydi.

Qozog`istondantabiiygazeksporti 10,5mlrd.m³ (220 mln.AQSHdollariqiymatida) ni, gazkondensantieksportiesa 5 mlntonna (400 mln.AQSHdollariqiymatida) danortiqdir. “KazTransGaz” AJbugungikunds 10 mingdanortiqtruboprovod, 26 kompressorstansiyaega.¹²

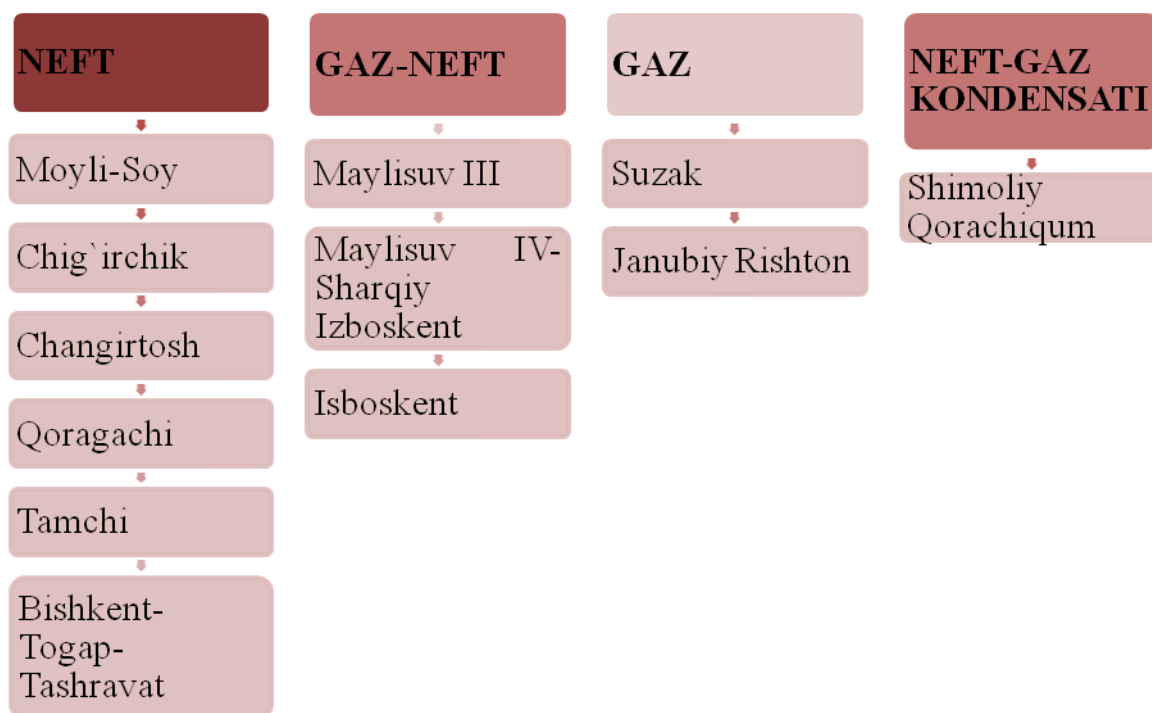
Tojikiston Respublikasi neft zaxiralari 10-11mln.tonna, gaz zaxiralari 5-6 mlrd.m³debbaxolanadi.Tojikistonda 12 ta neft va gaz zaxiralari mavjud hududlar topilgan bo`lib, ulaning 6 tasi neft, 3 tasi gaz-neft, 2 tasi gaz va 1 tasi neft-gaz kondensat konlari hisoblanadi. Rossiyaning “Газпром”, Shvetsariyaning “DWMPetroleumAG” vaAQSHning “Tetispetroleum” kompaniyalariTojikistonhaududidaneftzaxiralariqidiruvibilanshug`ullanmoqdalar.

3-chizma

Tojikiston neft va gaz konlari joylashgan hududlar:

¹¹ www.neftgaz.ru/ Нефть, газ, уголь и энергетика Киргизии

¹² www.artikle.com/ Топливо-энергетический комплекс Республики Казахстан и его экспортный потенциал

Manba: www.mfa.tj/ Обзор энергетического сектора Республики Таджикистан

2013 yilda mamlakatda 500ming tonna ko`mir qazib olindi. Ko`mir zaxiralari hajmi 4,5 mlrd.tonna deb baxolanadi va 7 ta hududda ko`mir qazib olish ishlari olib borilmoqda.¹³

Tojikistonda elektroenergiya ishlab chiqarish hajmi 2012 yili hisobidan 7,5 foizga o`tdi va 7300 mln. AQSH dollarini tashkil etdi.¹⁴

Rossiyaning prognozlashtirilgan umumiy neft zaxiralarining hajmi 62,7 mlrd.tonnaga teng. Ushbu zaxiralarning katta qismi sharqiy va shimoliy rayonlarda, arktik shelflarda joylashgan. XXI asrning boshida Rossiyada 2152neft aniqlangan hududlar topilgan bo`lib, hozirda ularning ½ qismida neft qazib olish ishlari olib borilmoqda. Rossiyada neft zaxiralari boshlang`ich potensialining 1/3 qismi realizatsiya qilingan bo`lib, sharqiy rayonlarda va rus shelflarida resurslarning 10 foizidan oqtig`i realizatsiya qilingan. Hozig`i kunda G`arbiy Sibir hududida suyuq uglevodorodlar topish imkoniyatlari ko`zga tashlanmoqda.

4-chizma

Rossiyaning asosiy neft-gazprovinsiyalari:

¹³ www.mfa.tj/ Обзор энергетического сектора Республики Таджикистан

¹⁴ Таджикистан Экспресс--оценка и анализ пробелов. 2013г.

Gʻarbiy Sibir
Timano-Pichorsk
Leno-Tunguss
Leno-Vilyuysk
Oxotskaya
Volgo-Ural
Kasbiyboʻyi
Shimoliy Kavkaz-Mangishloq
Yenesey-Anabar

Manba: www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

Asosiy neft-gaz viloyatlari esa quyidagilar:

- Boltiqboʻyi;
- Anadir;
- Sharqiy-Kamchatka.

Rossiyagazzaxiralari 32,9 trln.m³boʻlib,jahongazzaxiralariidagiulushi 17,6 foiznitashkiletadi.

4-jadval

Rossiyada gaz qazib olish dinamikasi (hududlar boʻyicha, 2010-2013)

Hudud		2010	2011	2012	2013
Yevropa qismi	Mlrd.m ³	45,0	43,4	40,8	39,7
	%	6,8	6,3	6,1	5,8
Gʻarbiy Sibir	Mlrd.m ³	587,0	606,7	588,0	597,6
	%	88,1	88,2	87,6	87,4
Sharqiy Sibir	Mlrd.m ³	8,9	11,4	15,1	18,1
	%	1,4	1,7	2,2	2,7
Uzoq Sharq	Mlrd.m ³	23,9	26,0	27,6	28,5
	%	3,6	3,8	4,1	4,2
Umumiy	Mlrd.m ³	665,5	687,5	671,5	648,0
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

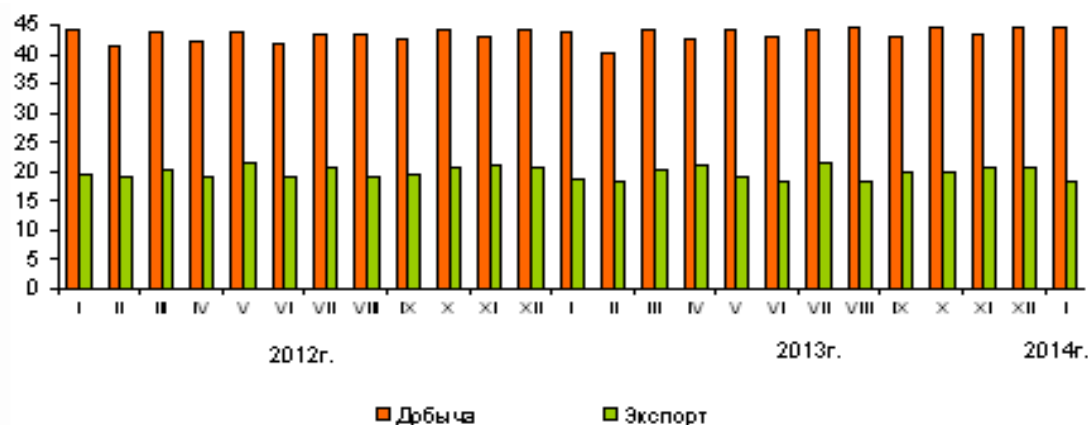
Manba: www.burneft.ru

Jadvaldan koʻrishimiz mumkinki, Rossiyadagaz qazib olinuvchi eng asosiy hudud Gʻarbiy Sibir boʻlib, u yerda mamlakat hududi boʻylab qazib olinadigan umumiy gaz hajmining deyarli 90 foizi qazib chiqariladi.

BritishPetroleum baxolashibo`yicha, Rossiyaneftezaxiralari 87,2mlrd.barrelga(11,9 mlrd.tonna)tengvajahonneftzaxiralarining 5,2 foizigato`g`rikeladi.

2-diagramma

Rossiyada neft qazib chiqarish va eksport qilish dinamikasi (mln.tonna):

Manba: Срочная информация по актуальным вопросам/Федеральная служба государственной статистики

2014 yilda Rossiyada 526,75 mln.tonna neft qazib chiqarilgan bo`lsa, 2015 yilning dastlabki 2 oyida 86 mln.tonna neft qazib chiqarildi. Bu 2014 yilning aynan shu davriga nisbatan 0,7 foiz ko`p deganidir. 2015 yildamamlakat Energetika Vazirligining prognozlariga ko`ra 525-527 mln.tonna neft qazib chiqaradi.¹⁵

Rossiyadako`mirning barchako`rinishdagigeologik turlari uchraydi.

Rossiyako`mirzaxiralari bo`yicha dunyoda AQSH va Xitoydan so`ng 3-o`rindaturadi. Asosiy ko`mir basseynlari- Kuznetsk, Pechorsk, Janubiy-Yakutiya, va Donetskning Rossiyaga tegishli qismi.

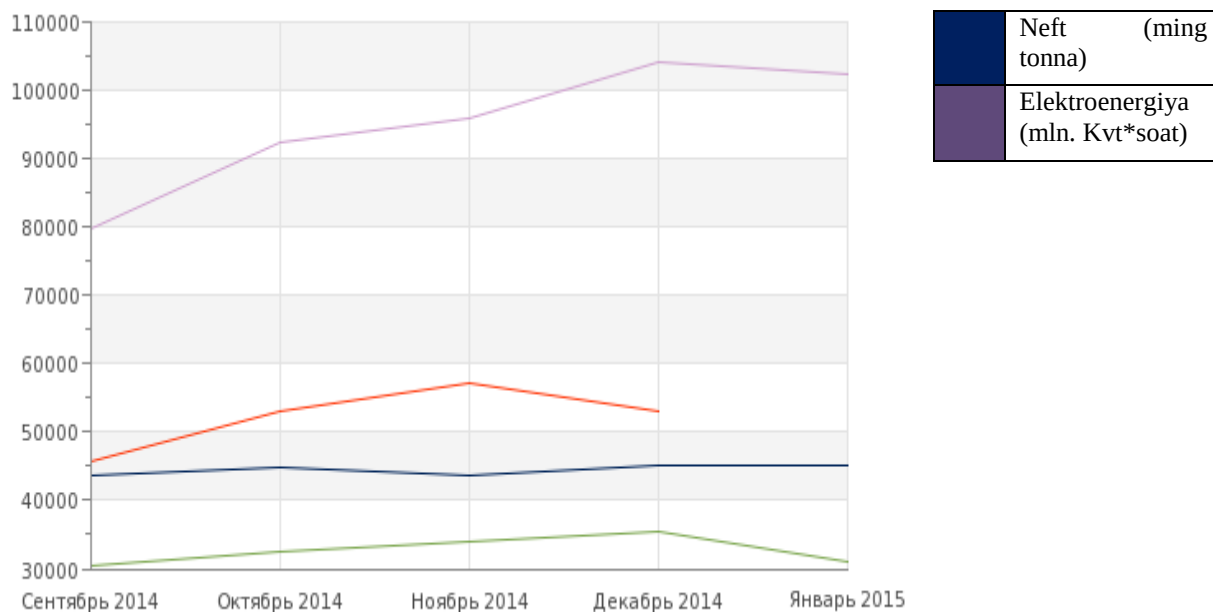
Mamlakat hududining sharqiy qismida umumiy ko`mirzaxiralarining 63 foizi joylashganidir.

3-diagramma

Rossiyada yoqilg`i-energetika mahsulotlari ishlab chiqarilishi hajmi (01.09.2014-10.03.2015)

	Ko`mir (ming tonna)
	Gaz (m ³)

¹⁵ www.gia.ru/ Минэнерго ожидает добычу нефти в 2015 году на уровне 525 млн тонн

Manba: www.minenergo.gov.ru/Министерство Энергетики Российской Федерации

Rossiyada 46 mingtajoydatorfzaxiralaritopilganbo`lib, ularninghajmi 160 mlrd.tonnagateng.TorfzaxiralarigaengboyhududlarVasyuganvaShimoliySibirbo`lib ularda 18,8mlrd.tonna (Rossiyaumumiyytorfzaxiralariningdeyarli 15 fozi) torfzaxiralarijoylashgan.¹⁶

Turkmaniston Respublikasiningasosiytabiiyboylgineftvagazhisoblanadi. Neft zaxiralarinng asosiy qismi Lenin (Koturdepe), Barsa-Gelmas (G`arbiy Turkman chuqurligi) da joylashgan.Gaz zaxiralari esa mamlaktning sharqiy qismida Shatliq, Achak, Naipda topilgan. Gaz zaxiralari bo`yicha Turkmaniston MDH mamlakatlari ichida Rossiyadan so`ng ikkinchi o`rinni egallaydi. Yura davriga tegishli qatlamlarda ko`mirning juda kichik zaxiralari aniqlangan.

Turkmaniston Respublikasi Energetika Vazirligining bergan ma`lumotlariga ko`ra, 2014 yilning dastlabki 7 oyi ichida mamlakatda energiya ishlab chiqarish hajmi 12 foizga, eksport hajmi 4 foizga, bu sohada xizmat ko`rsatish hajmi 10,8 foizga o`sdi.Avtomobilbinzeniishlabchiqarishhajmi 2 foizga, dizel yo`qilg`isi ishlab chiqarish 1 foizga, polipropilen ishlab chiqarish 5,5 foizg, kondensatlangan gaz ishlab chiqarish 5,2 foizga o`sgan bo`lsa, mazut qazib olish deyarli 4 foizga qisqardi.¹⁷

¹⁶ www.ecoteco.ru/Топливо-энергетический комплекс России

¹⁷ www.neftegaz.ru/Результаты ТЭК за 7 мес 2014 г на заседании КабМина Туркменистана. Г.Бердымухамедов был очень строг

O`zbekistonning yoqilg`i-energetika kompleksi. Mustaqillik yillarida Prezidentimiz rahnamoligida mamlakatimiz iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan yangilanish va o`zgarishlar sanoat tarmoqlariga "Yashil iqtisodiyot" tizimini joriy qilish, innovasion taraqqiyotni jadallashtirish, tabiiy yoqilg`i-energiya resurslaridan oqilona foydalanishga qaratildi.

Yoqilg`i-energetika resurslaridan foydalanish samaradorligini tubdan oshirish orqali iqtisodiyotning barcha sohalarini hamda aholini energiya resurslari bilan barqaror ta`minlash mamlakatimiz energetika siyosatining bosh maqsadi etib belgilandi.

O`zbekiston yoqilg`i sanoati 3 tarmoqdan iborat:

1. Neft sanoati;
2. Gaz sanoati;
3. Ko`mir sanoati.

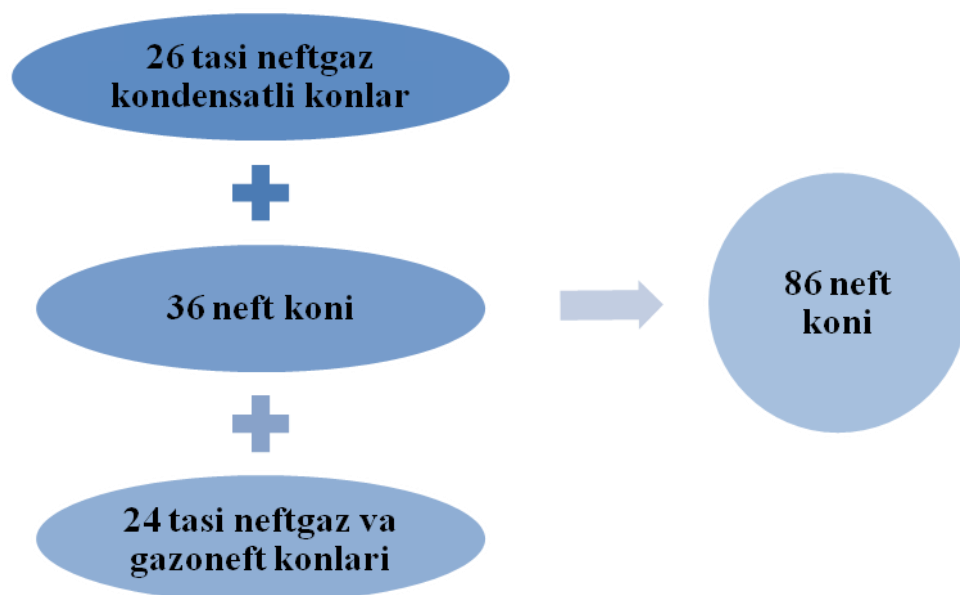
O`zbekiston yoqilg`i-energetika resurslariga boy mamlakat hisoblanadi. Ayniqsa, gaz va neft zaxiralari ulkan: 160 dan ortiq neft va gaz konlari mavjud bo`lib, O`zbekistonda sanoat zaxiralari ega bo`lgan 86 neft koni ochilgan.

Neft qazib chiqarish 63 konda amalga oshirilmoqda va neft hozirgi darajada qazib olinsa, neft zaxiralari Respublika ehtiyojlarini 30 yildan oshiqroq ta`minlaydi. Umumiy zaxiralari 185 mln.tonna bo`lgan 14 ta neft konida xozir razvedka ishlari olib borilmoqda.

5-chizma

O`zbekistonda mavjud neft konlari¹⁸:

¹⁸SalimovX., XatamovA., MamajonovM. O`zbekistoniqtisodiyvajihtimoiygeografiyasi. O`quvqo`llanma. – T.: “Yangiasravlodi”, 2008.

O`zbekistonda prognozlashtirilgan tabiiy gaz zaxiralari 66 trln.metr kubga teng bo`lib, dunyo gaz zaxiralarining 1.3 foizini tashkil etadi va gaz zaxiralari bo`yicha O`zbekiston dunyoda 14-o`rinda turadi.

O`zbekistonda neft qazib chiqarish hajmi dinamikasi (mln.tonnada)¹⁹:

5-jadval

Yillar	1960	1970	1980	1990	1995	1997	2006	2013
Qazib olingan neft hajmi,	1603	1805,3	1329,4	2810	7600	7900	5448	7600

Respublikamizning asosiy gazga boy hududi Buxoro-Xiva regionini sanaladi. Bu yerda mamlakat gaz zaxiralarining 90 % i to`plangan. Gaz qazib olish 52 konda amalga oshirilmoqda (zaxiralari 3000 mlrd. metr kub) va 48 kon ishlatish uchun hozirlab qo`yilgan (umumiy zaxiralari 5000 mlrd.metr kub). Istiqbolli gaz kondensati zaxiralari 300 mln.tonnadan ortiq deb baxolanmoqda. Tabiiy gazni ham, gaz kondensatini ham asosiy prognoz zaxiralari Buxoro-Xiva va Surxondaryo regionlarida to`plangan.<sup>20</sup> 5-jadvaldan ko`rishimiz mumkinki, O`zbekistonda gaz qazib chiqarish jami mustaqillikka erishilgandan so`ng deyarli 3 barobar o`sdi.

¹⁹Ю.К. Шафраник: “Энергетика в СНГ: “Вчера, сегодня, завтра” Федеральный Справочник «Топливо-энергетический комплексы СНГ», выпуск 13, 2013 г

²⁰www.uza.uz/ O`zbekistondaneft-gazsanoatijadalrivojlanmoqda

2013 yildan Surg' il koni bazasida Ustyurt gaz-kimyo kompleksini qurish ishlari boshlangan bo'sa, 2014 yili 24 mlrd.m³ gazni uzatish imkonini beruvchi Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvurining 1 ming 830 kilometr uzunlikdagi uchunchi tarmog'i ishga tushdi.²¹

O'zbekistonda ko'mirning umumiy zaxiralari 2 mlrd.tonnaga teng. Hozirda 20 ga yaqin joyda ko'mir borligi ma'lum. Agar hozirgi darajada ko'mir qazib chiqarish davom etsa, mavjud zaxiralar 120 yilga yetadi. Istiqbolli ko'mir zaxiralari Surxondaryo viloyatida mavjud.

Hozirgi kunda mamlakatimiz energiya tizimidagi 39 ta elektr stansiyasida 55 milliard kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarilmoqda. Yillik ishlab chiqariladigan elektr energiyasining 85 foizdan ziyodi tabiiy yoqilg'ilar (tabiiy gaz, toshko'mir va mazut) - birlamchi energiya resursi sifatida qo'llaniladigan issiqlik elektr stansiyalarining hissasiga to'g'ri keladi. Elektr uzatuvchi simlarning uzunligi esa 230 ming kilometrdan ortadi. Oxirgi 20 yilda respublikamizda elektr energiyasini ishlab chiqarish 3 barobar oshdi. Mamlakat iqtisodiyotini to'liq elektr energiyasi bilan ta'minlashdan tashqari uni qo'shni davlatlarga eksport qilish imkoniyati ham yuzaga keldi.²²

Islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish bosqichida elektr energiyasini ishlab chiqarish, uni uzatish va iste'molchilarga sotish samaradorligini yanada oshirish, tannarxini pasaytirishga alohida e'tibor qaratildi. O'z navbatida mamlakatimizda energetika tizimida ishlab chiqarishni modernizasiya qilish va yangilashga qaratilgan qator strategik loyihalar amalga oshirildi.

Xususan, 2012 yilda qurilishi tugallangan Navoiy issiqlik elektr stansiyasida quvvati 478 MVt bo'lgan bug'-gaz qurilmasining amaliyotga tatbiq etilishi natijasida elektr energiyasi ishlab chiqarishda shartli yoqilg'i sarfini 1,8 marta kamaytirishga, har yili 400 million kubometr tabiiy gazning tejaliishiga erishiladi. Talimarjon issiqlik elektr stansiyasida ham quvvati 900 MVt bo'lgan bug'-gaz

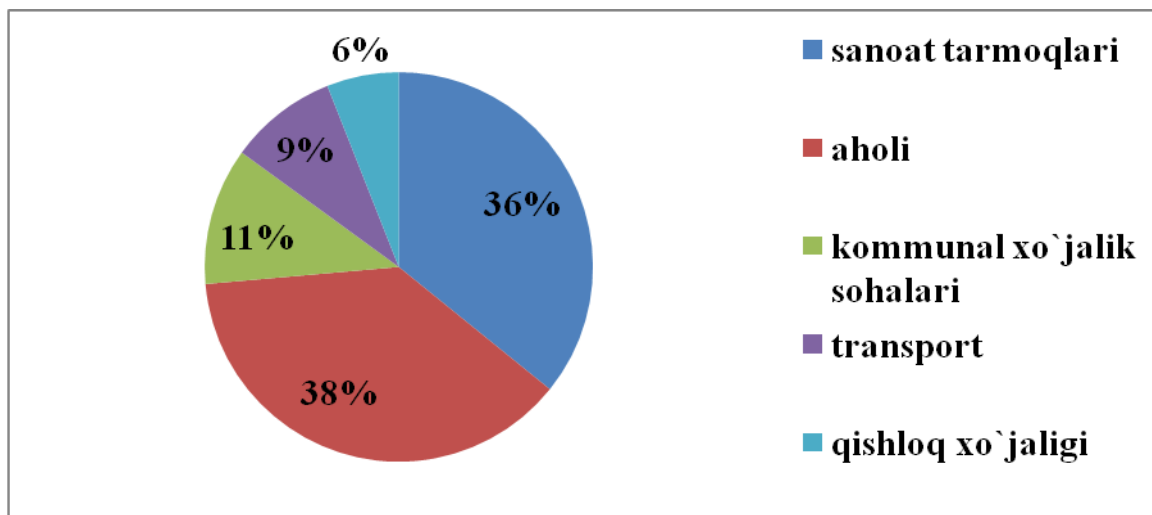
²¹O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi; 15.01.2015

²²www.qashqadaryo.uz/ Qashqadaryo viloyat hokimligi rasmiy sayti

qurilmalarini loyihalash ishlari strategik ahamiyatga ega bo'lib, asosan tabiiy energiya resurslarini tejash va ulardan oqilona foydalanishga qaratilgan.²³

4 diagramma

O'zbekistonda elektr energiyasining sohalar bo'yicha iste'moli (2013)²⁴:

Diagrammadan ko'rishimiz mumkinki O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan elektroenergiyaning 38 foizi aholi iste'moliga sarf etilayotgan bo'lsa, 36 foizi qishloq xo'jaligiga sarf etilmoqda.

MDH mamlakatlari jahon yoqilg'i-energetika kompleksining muhim bir tarmog'i sifatida, neft va gaz, ko'mir eksportida yuqori o'rinlarni egallaydi. Ayniqsa, Rossiya, Qozog'iston, O'zbekiston, Turkmaniston va Ozarbayjonning yoqilg'i-energetika sanoati potentsiali yuqori baholanadi. Moldova MDH mamlakatlari ichida eng kam yoqilg'i-energetika resurslariga ega bo'lgan mamlakat hisoblanib, u hozirda yoqilg'i mahsulotlarining asosiy qismini Rossiya va Ukrainadan, elektroenergetika mahsulotlarini Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlaridan import qilmoqda.

²³Л. Исаева, О.Ахмедов, М. Асимова-“Пути совершенствования энергобаланса Узбекистана”. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, апрель, 2013 йил

²⁴Н.М. Умаров “Узбекистан на пути к устойчивому развитию”. 2013г.

1.2. MDH mamlakatlarining jahon neft bozoridagi o`rni

Jahon neft bozori atamasi ostida biz an`anaviy tarzda yagona strukturani nazarda tutamiz. Ammo, chuqur tahlil shuni ko`rsatadiki, ushbu bozor umumiy ahamiyat kasb etmaydi hamda o`zining mintaqaviy xususiyatlariga ega. Masalan, Shimoliy Amerika, Yevropa, MDH va Osiyo-Tinch Okeani mintaqalari neft bozorining asosiy iste`molchilari hisoblanishadi. Shu bilan bir qatorda, o`z resurslari bilan 41% va 56% ta`minlangan Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi va Shimoliy Amerika bozorlari eng beqaror hisoblanadi. So`nggi o`n yillikda aynan

ushbu mintaqalar bozoridagi o'zgarishlar neft narxining keskin o'zgarishiga sabab bo'lgan.²⁵

Xalqaro miqyosdagi eng asosiy neft eksportyori bu Saudiya Arabistoni boshchiligida OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries)ga kiruvchi Yaqin Sharq mamlakatlari hisoblanadi.

Yetkazib berish usullari hamda narx shakllantirish metodlariga ko'ra jahon neft bozori uchta sektorga bo'linadi:

- *Neft qazib oluvchi davlatlarning ichki bozori.* Neft ishlab chiqaruvchi mamlakatlarning o'z ichki bozorlariga yetkazib beradigan neft miqdorining umumiy summasi bir yilda o'rtacha hisobda 1,6 milliard tonnaga teng.²⁶ Ushbu davlatlar ichki bozoridagi neft bahosi xalqaro maydondagi neft bahosidan ko'p hollarda keskin farq qiladi hamda asosan hukumat tomonidan mamlakat neft sanoati sohasining to'liq faoliyatini ta'minlash va milliy iqtisodiyot rivojlanishiga zamin yaratish maqsadida nazorat qilinadi. Shu bois ham Tashqi neft narx-navosi kam hollardagina neft ishlab chiqaruvchi davlatlar ichki neft bahosiga ta'sir qila oladi;

- *Quvur tizimlari orqali neftning eksport va importi.* Quvurlar orqali bir yilda o'rta hisobda 200 million tonna neft eksport qilinadi. Bugungi kunda dunyodagi eng yirik xalqaro va mintaqalararo neft quvurlari tizimi bu- Mustaqil Davlatlar hamdo'stligini bog'lovchi "Transneft", Kanada va AQShni bog'lovchi quvur tizimlari. Shuningdek, hozirda Rossiya bilan Yevropani birlashtiruvchi "Janubiy", Rossiya va Xitoyni birlashtiruvchi quvur tizimini qurish ishlari amalga oshirilmoqda. Quvur orqali neft yetkazib berish sektorini odatda "bog'langan bozor" deya atashadi: unda eksport-import hajmi doimo bir yil oldin kelishib olinadi;²⁷

- *Neftning dengiz orqali eksport va importi.* Jahon bozorida neft narxi asosan tanker sektori orqali aniqlanadi. Tankerlar orqali yillik neft savdosi o'rta hisobda 1,6 milliard tonnani tashkil qiladi va shulardan 1,1 millirad tonnasi, yoki 69%

²⁵Ю.К. Шафраник, «Нефть-это испытание» Журнал «ТЭК России», №8, 2013 г., стр. 24

²⁶www.ereport.ru/statistics

²⁷www.ereport.ru/statistics

OPEC tomonidan amalga oshiriladi. Shuning uchun ham OPEC jahonda neft eksporti sohasida yetakchilik qilmoqda. Ammo quvurlar orqali neft yetkazib berishdan farqli ravishda tankerlar sektorining asosiy kamchiligi unda neft eksport-import hajmi oldindan kelishib olinmaydi va narx-navo ham iste'molchilar soniga qarab emas, balki ko'p hollarda OPEC davlatlari kelishuviga ko'ra o'rnatiladi.

Dunyoda faqatgina olti mamlakat 10 milliard tonnadan ortiq neft zahiralariga ega hisoblanadi. Bular quyidagilar:

6-jadval

10 mlrd tonnadan ortiq neft zahiralariga ega bo'lgan mamlakatlar (mlrd tonna)²⁸:

Saudiya Arabistoni	Iroq	BAA	Quvayt	Eron	Rossiya	Venesuela
43.18	18.7	15.98	15.81	15.47	11,9	11

Agarda 2013-yil statistikasiga nazartashlasak, ushbu neft qazib oluvchi mamlakatlar uchun madlik dideyish mumkin. Neft bozorida ushbu yilda asosani narxlarning ijobiy dinamikasi bilan xarakterlandi.

2013 yilda bir barrel neftning bahosi 70-80 AQSh dollarini tashkil qildi. Bu ko'rsatkich esa nafaqat neft ekporti bilan shug'ullanuvchi mamlakatlarni, balki iste'molchi davlatlarning manfaatlariga ham to'liq mos keldideyish mumkin: neft bahosining ushbu qiymati neft qazib oluvchi mamlakatlarning kerakli darajadagi investitsion salohiyatini ushlab turishga imkon yaratgan holda, importyorlar uchun ham qimmat hisoblanmadi. 2013-yilning 10 oyida neft bahosi faqatgina uch marotaba- fevral va may oylarida "o'rta" daraja koridoridan chiqdi va bunda faqatgina narx ko'tarilishi kuzatildi. May oyida neft bahosining ko'tarilishiga bosh sabab Meksika bog'ozidagi 2010-yildagi kabi yana favqulotda holat yuz berish,

²⁸ Аналитический бюллетень «Нефтегазодобывающая и нефтеперерабатывающая промышленность: тенденции и прогнозы», выпуск №1, итоги 2012 года, изд. «РИА-Аналитика»-Центр экономических исследований, М.: 2013, стр.7

mintaqadagi shelflarda neft qazib olishning qiyinlashuvi bo'ldi. Ushbu voqeadan so'ng ko'plab mutaxassislarning bir barrel neft bahosining 100 AQSh dollarigacha ko'tarilishini bashorat qilganiga qaramasdan, iyun oyidan boshlab neftning qimmatlashuvi emas, balki uning narxining tushishi kuzatildi. 2013-yilning o'n oyligi statistik ma'lumotlariga ko'ra, bir barrel neft bahosining eng past ko'rsatkichi-67,18 AQSh dollarini eng baland ko'rsatkichi- 93,70 AQSh dollarini (24-may) tashkil etdi²⁹.

2014 yilda esa neftning o'rtacha narxi 96 AQSH dollarini tashkil etdi. 2015 yilning yanvar oyida "qora oltin" narxi 56 dan 48 dollargacha tushib ketdi. Jahon Banki prezintenig ta'kidlashicha Brent markali neft bahosi so'nggi yarim yilda 110 dollardan 50 dollarga tushgan bo'lsa, 2015 il neftning o'rtacha bahosi 60 dollar atrofida bo'lishi prognozlashtirilmoqda. 2015 yilo'rtalariga kelib neft bahosining biroz oshishi bashorati Rossiya, Nigeriya, Venesuela, Kolumbiya kabi davlatlar uchun o'rinli bo'lsa, Indoneziya va Hindiston neftning past narxdaligidan katta foyda ko'rmoqdalar.³⁰

Shunday qilib, jahon neft bozori yagona tizim hisoblansa-da undagi jarayonlar ko'p hollarda asosiy ikkita tizimosti qismlar o'rtasidagi jarayonlar bilan xarakterlanadi: quvurlararo neft yetkazib berish-MDH, dengiz orqali neft savdosi-Amerika, Yaqin Sharq va Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi. Shu o'rinda, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligining jahon neft bozoridagi ishtirokini tahlil qilish bizga uning asosiy savdo texnologiyasi-quvurlar orqali tizimini deyarli to'liq o'rganishimizga zamin yaratadi.

MDH mamlakatlarining xalqaro neft bozoridagi ulushi. Neft sanoati nafaqat uni qazib oluvchi va ishlab chiqaruvchi mamlakat uchun balki, qolgan mamlakatlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, taklifni talab yuzaga keltirishini hisobga olsak, neft mahsulotlari savdosiga uni eksport qiluvchi mamlakatlardan-da uni import qiluvchi mamlakatlar ko'proq manfaatdor

²⁹Ma'lumotlarto'liqmatni<http://shafranik.ru/publikatsii/energetika-i-geopolitika>manbasidamavjud

³⁰www.rgu.ru/Всемирный Банк:Средняя цена нефти в 2015 году составит 60 долларов

hisoblanadilar. Zero, neft energiya manbai sifatida butun milliy iqtisodiy komplekslarning samarali faoliyatining birlamchi resursidir.

MDH mamlakatlari orasida Rossiya Federatsiyasi asosiy neft resurslariga ega va uni qazib olish hamda eksport qilish bo'yicha ham yetakchi hisoblanadi. Rossiya Federatsiyasining neft zahiralari 11 mlrd.dan ortiq hisoblanadi.³¹

2013-yil ma'lumotlariga ko'ra, MDH mamlakatlaridan Armaniston, Qirg'iziston, Tojikiston neft zahiralari bor yo'gi 16 million tonna atrofida bo'lsa, Moldova deyarli neft zahiralari ega emas. Qolgan mamlakatlarning neft zahiralari ko'rsatkichlarini esa quyidagi jadvalda o'z aksini topgan:

7-jadval

Ba'zi MDH mamlakatlarining neft zahiralari (mln.tonnada)³²:

Qozog'iston ³³	Ozarbajjon	Turkmaniston	O'zbekiston
3900	460	264	253

MDH mamlakatlari o'rtasida Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston va Ozarbajjon o'zichki bozorini to'liq, O'zbekiston va Turkmaniston esa qisman o'z zahiralari hisobigata'minlay olish xususiga tuga.

Ko'rinib turibdiki Rossiya Federatsiyasidan boshqa hech qaysi mamlakat milliard tonnadan ko'p neft zahiralari ega emas. Shuning uchun ham, MDH doirasida va uning ishtirokida amalga oshirilayotgan neft savdosining deyarli uchdan ikki qismini Rossiya Federatsiyasi ishtirokida operatsiyalar tashkiloti. Rossiya federatsiyasida neft sanoatining tez sur'atlarda rivojlanishi o'tgan asrning so'nngi yigirma yilligiga, ya'ni 1972-1989 yillarga to'g'ri keladi. Sovet Ittifoqining parchalanishi Federatsiya iqtisodiyotining boshqa sohalarida kabi, neft qazib olish sektoriga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi: mamlakatning neft zahiralari ko'ra uchinchi o'rinda turuvchi mintaqasi- Kaspiy bo'yi shelfini Rossiya endilikda faqatgina Eron bilan emas, balki Ozarbajjon, Turkmaniston va Qozog'iston bilan

³¹ www.ved.gov.ru/Россия-показатели нефтяной промышленности

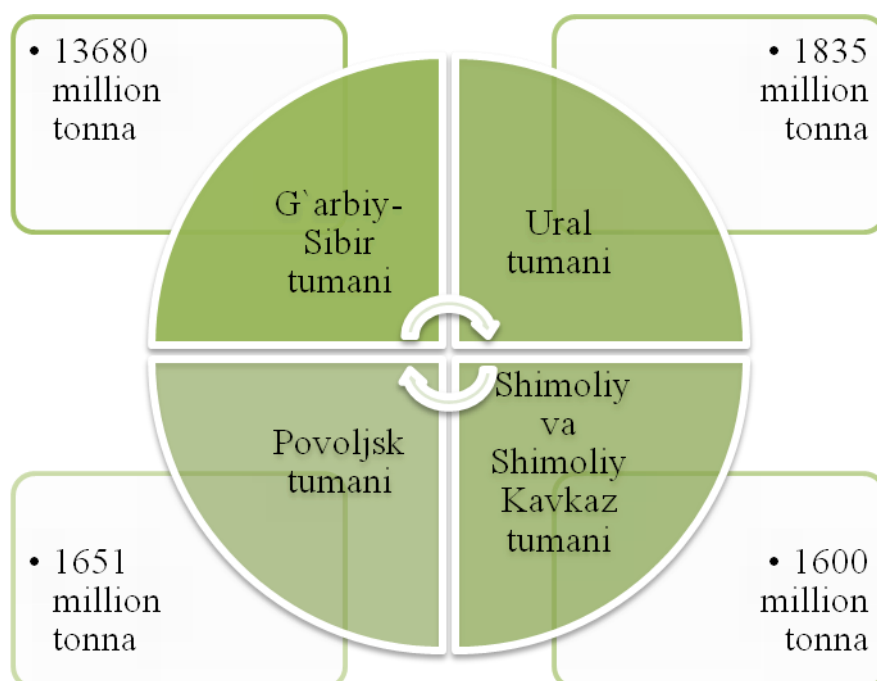
³² Крамчикина М.Л. «Место и роль стран СНГ в мировом хозяйстве», Омск:2013, стр.104

³³ www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы "О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)"

ham bo'lishishiga tog'ri keldi. Ammo bu Rossiya neft sanoatining umumiy holatiga katta salbiy ta'sir qildi deyish noto'g'ri. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, sovet tuzumiga qaraganda Rossiyaning neft eksporti o'tgan asrning 90-yillarida 2,5 marta, 2005-yilda 3 marta va 2013-yilda esa 3,8 marta oshgan.

6-chizma

RF neft-kimyokomplekslarining mamlakat mintaqalari bo'yicha taqsimlanishi³⁴:

Neftqazibolishbo'yichaRossiyajahondaSaudiyaArabistonivaAmerikaQo'shmaShtatlaridankeyinuchunchio'rindaturadi.

Rossiyabirnechakattanef-

kimyokomplekslarigaegabo'lib,

ularmamlakatningturlimintaqalaribo'yichaquyidagichataqsimlangan (6-chizma).

Biroq, Rossiyaneftsanoatiningengkattamuammosishundaniboratki, mamlakatningasosiyneftzahiralarinoqulayjoylashganbo'lib,

ularniqazibolishvaiste'molchigaqadaryetkazishjudahamqimmathisoblanadi.

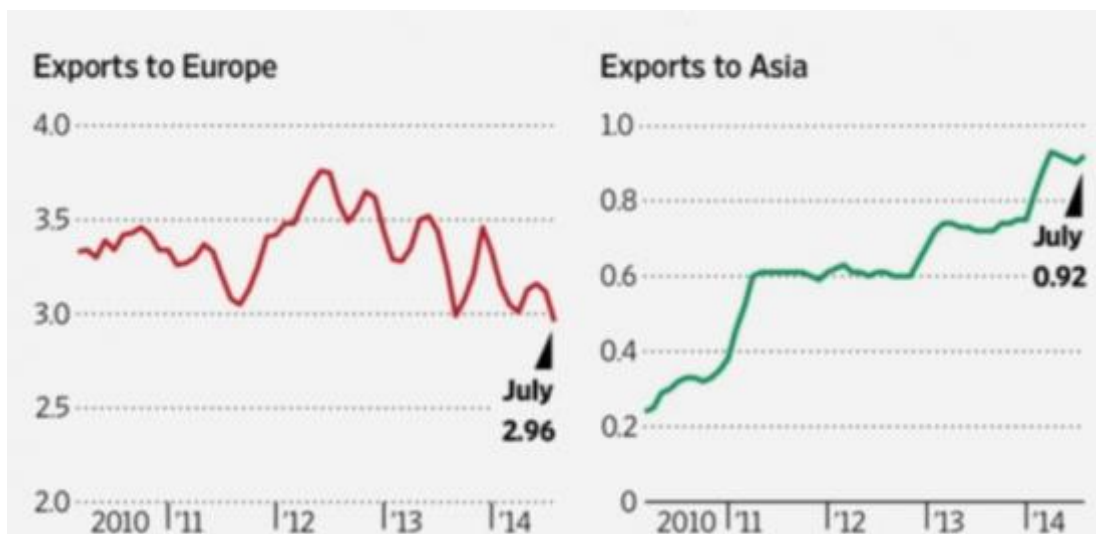
Shuninguchunham, Rossiyafederatsiyaoldidaturganasosiyvazifalardanbiri,

³⁴ Аналитический бюллетень «Нефтегазодобывающая и нефтеперерабатывающая промышленность: тенденции и прогнозы», выпуск №1, итоги 2012 года, изд. «РИА-Аналитика»-Центр экономических исследований, М.: 2013, стр.32

bumamlakatning Yevropa qismida joylashgan hududlaridan neft zahiralari niqidirib topish hisoblanadi. 2013-yilning noyabroyida Serbiya orqali Yevropaga o'tuvchi "Janubiy" quvurtizmining qisman ishga tushirilganligi va bu quvurning Rossiyaning Yevropaga yaqin Tatariston, Volgabo'yi, Samaravi loyatlarida neft zahiralari ni yetkazib berishga asoslanganligi, Rossiyaningushbu yo'nalishdarojlanishni boshlab yuborganidandalolat beradi. Agar da, Rossiyayalpiichkimahsulotining deyarli uchdan bir qismi neft va energetika mahsulotlar ieksportidankelayotgan foydaga asoslanganligini hisobga olsak, RFning neft savdosiga qaratayotgan yuqori e'tibor tabiiy bir holekanligi anglashqiyine mas.

5-diagramma

Rossiya neftining mintaqalar bo'yicha eksporti (2010-2014 yillar):

Manba: KBC Advanced Technologies

Rossiya Federatsiyasining qazib olish va ishlab chiqarish mumkin bo'lgan neft zahiralari hozirgi templarda e'lon qilindi. Ammomalakatning Uzoq Sharq va Sibirda neft zahiralari to'liq hajmi aniqlanmagan.

8- jadvaldani shuni ko'rishimiz mumkinki, O'zbekistondan boshqabarcha MDH mamlakatlaridan neft qazib olish hajmi so'nggi yigirmabesh yil ichida qisqargan. Ammoneft qazib olish ko'rsatkichlaridanimikasidoimhamneft eksportidanimikasibilan bir xil kechmasligi mumkin. Buni Rossiya misolidako'rsak,

mamlakatneftqazibolishhajmihaqiqatdandapastlaganammo, nefteksportiesaaksinchaso`nggiyigirmabeshyildavomidadeyarlito`rtbarobaroshgan. O`zbekistondaesaneftqazibolishbilanbirqatordauningeksportihajmihamoshgan: so`nggi 25 yildaO`zbekistonnefteksportihajmi 3,2martako`paydi.³⁵

Dunyodagiyirik “TomsonReyter” biznes-axborotagentliginingmoliyasohasidagimashxur “Project Finance International” jurnaliUstyurtgaz-kimyokompleksiloyihasiningnoyobligivaishganovatorlikbilayondashishnatijasieka niniqaydetib, Ustyurtgaz-kimyokompleksiqurilishineft-gazkimyosanoatidagiyilningengyaxshiloyihasi, debtanoldi.³⁶

8-jadval

MDH mamlakatlarning neft qazib olish bo`yich ko`rstakichlari dinamikasini (million tonnada)³⁷:

	1985	1995	1998	2000	2002	2006	2009	2013
Ozarbayjon	13.2	12.5	11.7	11.1	10.3	9.6	9.2	9.1
Belarussiya	2.0	2.1	2.0	2.0	2.0	2.0	1.9	1.9
Gruziya	1.0	0.2	0.2	0.1	0.1	0.07	0.04	0.1
Qozog`iston	22.8	25.8	22.6	25.8	23.0	20.3	20.5	23.0
Qirg`iziston	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Rossiya	542.0	516	462	399	354	318	307	301
Tojikiston	0.4	0.1	0.1	0.06	0.04	0.03	0.03	0.03
Turkmaniston	6.0	5.7	5.4	5.2	4.9	4.4	4.7	4.4
O`zbekiston	2.0	2.8	2.8	3.3	3.9	5.5	7.6	7.6
Ukraina	5.9	5.3	4.9	4.5	4.2	4.2	4.1	4.1

Qozog`istonRespublikasimintaqadagineftzahiralarivaeksportibo`yichaikkinc himamlakatbo`lib, u 2050-yilgaqadaro`zoldigadunyoningasosiy 30-taneftqaziboluvchimamlakatlaridanbirigaaylanishnimaqsadqilibqo`ygan. Qozog`istonRespublikasiningasosiyneftzahirasiKaspiydengizimintaqasidajoylashg an.KapiydengizimintaqasineftzahiralarigaegalikhuquqiOzarbayjonvaTurkmaniston gahamjahonneftbozorigakiribborishgaimkonyaratadi.

³⁵Ю.К. Шафраник: “Энергетика в СНГ: вчера, сегодня, завтра”Федеральный Справочник «Топливо-энергетический комплекс СНГ», выпуск 13, 2013 г

³⁶I.Karimov. Boshmaqsadimiz- kengko`lamliislohotlarvmodernizatsiyayo`liniqat`iyatbilandavomettirish. T.: O`zbekistin, 2013; 11-12 b.

³⁷Ю.К. Шафраник: “Энергетика в СНГ: вчера, сегодня, завтра”Федеральный Справочник «Топливо-энергетический комплекс СНГ», выпуск 13, 2013 г., стр 18

Shubilanbirqatorda,
Ozarbayjon nafaqat neft qazib olish sanoatini rivojlantirishga katta ahamiyat bermoqda,
balki o'z hududidagi Kasp dengizida qazib olingan Qozog'iston neftini Yevropaga
transit sifatida eksport qilinishi ham yoqlabchiqmoqda.

Endi esa MDH umumiy strukturasi fatidagi jahon va ichki neft bozori dagi ulushi
ni o'z ichiga oladi:

9-jadval

MDH ning jahon va ichki neft bozori dagi ulushi (mln. tonnada)³⁸:

Eksport hajmi	1990	1998	2004	2009	2013
Neft ham ashyosining MDH doirasidan tashqariga eksporti	209.0	347.8	296.2	405.4	310.1
Neft mahsulotlarining MDH doirasidan tashqariga eksporti	53.5	63.3	68.6	143.0	89.7
Neft ham ashyosining MDH ichidagi eksporti	26.1	24.6	20.6	7.9	6.1
Neft mahsulotlarining MDH ichidagi eksporti	3.0	8.8	9.0	10.2	12.6

Ushbu jadval,
MDH ning umumiy neft eksporti hajmi dinamikasiga bog'liq bo'lib,
unda MDH mamlakatlarining tashkilotdagi tashqari gavatashkilot doirasida amalga oshi
rgan eksport operatsiyalari umumiy qiymati keltirilgan.

2013- yilda Belorussiya da neft qazib olish 1,9 million tonna ni tashkilotdi.
Bu oldingi yillarga qaraganda 25
foizga kam degani. Ammo mamlakat hukumati ning o'z neft qazib olishni va uni eksport qi
lish hajmi ni kamaytirish siyosatini olib bormoqda.

³⁸Ю.К. Шафраник: “Энергетика в СНГ: вчера, сегодня, завтра”Федеральный Справочник «Топливо-
энергетический комплекс СНГ», выпуск 13, 2013 г., стр 31

BungaasosiysababmalakatgaimportqilinuvchiQozog`istonvaRossiyanefthmahsulotlariBelorussiyadaqazibolinuvchineftmahsulotlarigaqaragandaarzonhisoblanadi.

ChunkiBelorusneftzahiralarinoqulaymanzilgohlardajoylashganvauniyuzagachiqaris hvakeraklijoygayetkazishko`pchiqimtalabetadi.

Belorussiyaneftmarkasideyarliko`pchilikMDHmamlakatlaridagikabi “Дружба” (do`stlik)

hisoblanadivausifatibo`yichaBrentvaArabianeftmarkalaridankeyinjahondasifatibo`yichauchinchio`rindaturadi. “Дружба” markalineftningo`zigaxoshususiya-ti, ungaBrentneftidanfarqlio`laroq, tashqibosimkamta`sirko`rsatadi, ammosmolalashuvjarayonitezroqkechganibois, undansifatipastroqdir. BelorussiyaneftiningasosiyharidoriUkrainahisoblanadi.³⁹

So`nggiyillardaOPECTizimigakiruvchineftekportyorlarivaiste`molchilario`rtasi dagiba`zimoliyaviykelishmovchiliklar, Meksikako`rfazivaKaribdengizidasodirbo`lgannefttenkerlariningavariyagauchrashioqibatidajahonhamjamiyatianyanao`ze`tiborinineftsavdosiningan`anaviyusuliquvurlarorqalitashibo`tishgae`tiborqaratishmoqda. To`gri, ushbu neft “transport” suv kemalari va tankerlardan farqli o`laroq murakkab, qurish uchun ko`p yilni talab etadigan, asosiysi qimmat va qaysidir jihatda cheklangan imkoniyatlarga ega bo`lsa-da, u xavfsizlik jihatdan ancha ustun hisoblanadi. Neft quvurlari orqali tankerlarga nisbatan kattaroq hajmda neft yetkazib berish mumkin.Ammo quvurlarni faqatgina bir mintaqa yoki geografik jihatdan qo`shni hududlarda o`tkazish mumkin, mintaqalararo quvurlar yotqizish mushkul ish. Misol uchun Janubiy Amerika va MDHni birlashtiuvchi neft quvuri amalga oshirib bo`lmaydigan ish hisoblanadi. Shu bois, ham MDHning jahon neft bozoridagi ulushi cheklanganligicha qolmoqda.

Ammo, shungaqaramasdan, MDHo`zmavjudsalohiyatidansamaralivapragmatikravishdafoydalanasa, yangiimkoniyatlareshiginiochganbo`ladi. Xususan,

³⁹Belorussiyaneftsanoatigadoirma`lumotlarquyidagimanbadanolindi: www.ved.gov.ru/Belorussiya-neftyana-promishlennost/obshei-svedeniya

2014Parijshahridao`tkazilganIXXalqaroNeftvaGazSammitida 2020 yilgakelib, MDHmamlakatlariningjahonbozoriganefteksportihajmi 1,5barobaroshishibashoratqilindi.⁴⁰

UmumanolgandaneftsanoatiningMDHdarivojlanishibufaqatneftqazibolishvaek sport-importhajmigabog`liqhodisaemas.

Neftsanoatinirivojlantirishuchunharqandaymamlakataavvaloo`zilmiysalohiyatini, kadrlartizimini, logistikavatransportsohasini, hududlarinfratuzilmalarinirivojlantirishikerakbo`ladi.

Bundayo`zgarishlaresao`znavbatidamamlakatningiqtisodiy- ijtimoiysalohiyatioshishiga, yashashdarajasiningyaxshilanishigaolibkeladi.

Ammo, iqtisodiyotningko`pjihatdansiyosatbilanbog`liqligixalqaroneftbozoridaabo`lganikabi MDHdagineftsavdosigahamta`sirko`rsatmayqolmaydi.

MintaqadagiRossiyagegemoniyasineftsanoatisohasidahamkuzatilmoqda.Bunafaqat Rossiyazahiralarningvauningiqtisodiysalohiyatibilanbog`liq.

RossiyaishtirokisizneftsavdosivaboshqastrategikloyihalardeyarlidoimRossiyaninga ralashuvibilantugamoqda. Buningasosiysababi, neft-busiyosiyrichag.Birso`z bilanaytganda,

MDHko`pginadavlatlarineftbozorigachiqishuchunRossiyabosimibilankurashishigat o`g`rikelmoqda. Fikrimizcha, mintaqaningjahonneftbozorigadiishtirokinioshishiuchunMDHdoirasidaxolistenghu quqlimunosabatlaro`rnatilishizarur.

2. MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati rivojlanish dinamikasi

⁴⁰ www.Today.Kz/Экономика/Финансы

2.1. MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati muammolari

So`nggi yillarda jahon xo`jaligida tabiiy resurslarni qazib olish, qayta ishlash, eksport va import qilish bilan bog`liq ko`plab muammolar yuzaga kelmoqda. Eng asosiysi bu muammolarnafaqat iqtisodiy, balki siyosiy omillarga ham bog`liq bo`lib qolmoqda.

MDH mamlakatlarida yoqilg`i-energetika sanoati sohasida yuzaga kelayotgan muammolarning eng asosiylari aniqlangan yoqilg`i-energetika resurslari zaxiralarining allaqachon iste`mol qilinayotgani, mavjud zaxiralar sifatining yomonlashayotgani, yangi aniqlangan zahiralarining noqulay joylarda joylashgani va qazib chiqarish xarajatlarining yuqoriligi, hom-ashyo zaxiralarini topish bilan bog`liq geologik qidiruv ishlarining samarasiz olib borilayotgani va MDH tarkibiga kiruvchi Rossiyaga nisbatan Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSH tomonidan qo`yilgan sanksiyalar bilan xarakterlanadi.

MDH yoqilg`i-energetika sanoatida yuz berayotgan bu kabi muammolarning asosiy sabablari quyidagilar hisoblanadi:

- Zamonaviy texnologiyalarning yetishmasligi;
- Geologik qidiruv ishlarining sustligi va zahiralarini aniqlashga kattamablag` talab etilishi;
- MDH mamlakatlari geologik qidiruv xizmatlari hamkorligining sustligi;
- Yuqori malakali kadrlarning yetishmasligi;
- Xorijiy mamlakatlar strategik mineral xom-ashyo resurslari to`g`risida yetarlicha axborotga ega emaslik va boshqalar.⁴¹

Armanistonda yoqilg`i-energetika sanoati bilan bog`liqbo`lgan eng asosiy muammo shundan iboratki, mamlakatda deyarli neft, tabiiy gaz zaxiralari mavjud emas hamda energiya mahsulotlarining deyarli 100 foizini import qiladi (neftni Rossiya, Gruziya, Erondan, gazni Eron va Rossiyadan).

Mamlakat elektroenergetika tizimi Sovet vaqtida barpo etilgan bo`lib, Trans-Kavkaz tarmog`ining bir qismi hisoblanadi va mustaqil tizim

⁴¹ www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”

hisoblanmaydi. Yoqilg'i-energetika sohasida ishlatilayotgan uskunalarning katta qismi eskirgan va modernizatsiya qilinishi lozim. Ushbu uskunalarining 38 foizi 30 yildan beri ishlatilayotgan bo'lsa, GES lardagi uskunalarining 70 foizi 30 yildan beri, aniqroq qilib aytganda 50 foizdan ortig'i 40 yildan beri ishlatilmoqda. Mamlaktdagi AES xalqaro ekspertlar tomonidan xavfsiz deb topilganiga qaramasdan, mamlakatda u 2016 yilga qadar faoliyat olib borishi reja qilingan. Shuningdek, Sevan-Hrazdandagi faoliyat ekologik muammolarga, Sevan ko'li suv hajmining kamayishiga sabab bo'layotgani tufayli ishlab chiqarilayotgan elektroenergiya miqdori hajmi kamaytirildi.

Ozərbayjonda yoqilg'i-energetika sanoati muammolaridan biri, mamlakatda gaz qazib chiqarish hajmi o'sishi bilan ya'ni gazni eksport qilish uchun yangi bozorlarni qidirish bilan bog'liqdir. 2012 yili qurilishni boshlagan "Nabukko" gaz quvirlarining eng asosiy foydalanuvchilaridan biri Ozarbayjon hisoblandi. Dastavval, "Nabukko" orqali Ozarbayjon va Turkmaniston Yevropa mamlakatlariga gaz yetkazib berishi rejalashtirilgan edi. Ammo, bundan bir necha yil avval Turkmanistonning gaz potentsiali notog'ri prognoz qilingani aniqlangandan so'ng "Nabukko" gaz quvurini samarali faoliyat olib borishi shubxa ostida qoldi. Mutaxassislar fikricha agar mamlakatda neft qazib chiqarish hajmi shu tempda davom ettirilsa, 2025 yilga kelib mamlakat yiliga 8 mln.tonnadan ortiq neft qazib chiqara olmaydigan darajaga kelib qoladi. Bu esa faqatgina ichki talabni qondirishga yetishi va mamlakat iqtisodiyoti uchun katta moliyaviy zarar keltirishi mumkin.

Yoqilg'i sanoatining boshqa bir yirik muammosi- neftni qayta ishlash bazasining past rivojlanganligidir. Hozirgi kunda neft mahsulotlari Bakudagi umumiy quvvati 20-22 mln.t.neftni qayta ishlashga mo'ljallangan ikta neftni qayta ishlash zavodlarida ishlab chiqariladi. Ushbu zavodlarda qayta ishlangan mahsulot sifati Yevropada allaqachon rad etilgan euro-2 standartiga to'g'ri keladi.⁴²

Belorussiya boy yoqilg'i-energetika resurslariga ega bo'lmaganligi sababli, o'z talabining deyarli 85 foizni import orqali qondiradi. U esa mamlakatning tashqi

⁴² www.fineco/abc.az/ Проблемы топливно-энергетического комплекса Азербайджана

eksportyorlarga ko'p jihatdan bog'liq bo'lib qolishiga olib keladi. Mamlakat hududida ikkilamchi yoqilg'i resurslari-yonuvchan slans (11 mlrd.t atrofida), torfning yetarli zahiralari aniqlagan bo'lishiga qaramasdan, ularni qazib olish bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud. Birinchidan, yonuvchan slansdan an'anaviy uskunalar orqali energo mahsulotlar olish juda katta xarajatlarni ta'lab etadi va slans qazib olingan hududda ekologiyaga katta zarar keltiruvchilar hosil bo'ladi.⁴³

Qozog'istonda so'nggi yillarda umumian barcha turdagi yoqilg'i-energetika mahsulotlarini qazib chiqarish va qayta ishlash hajmi qisqarib bormoqda. Hozirda mamlakatda yiliga 30 mln.tonna atrofida neft qazib chiqarilsada, milliy ishlab chiqarish orqali avtomobil binzenitalabining atigi 30 foizi, reaktiv yo'qilg'ining 20 foizi, dizel yoqilg'isiga bo'lgan talabning 40 foizi, mazutga bo'lgan talabning 50 foizi qondirilmoqda. Buning asosiy sababi so'nggi yillarda mamlakat neftni qayta ishlash zavodlariga xom neftning yetarli yetkazib berilmayotganidir.⁴⁴

Qirg'izistonda ishlab chiqarilayotgan energiya ning asosiy qismi GESlarda ishlab chiqariladi. Buholatda mamlakat energetika xavfsizligi yetarli ta'hdid solishining asosiy sabablaridan biri, GESlarda energiya ishlab chiqarish hajmi tabiiy iqlim sharoitlariga uyayilnig suvga boyk elganligi bog'liqdir.⁴⁵

Rossiyada yoqilg'i-energetika sanoatining muammolaridan biri tog'-geologik tabiiy-iqlim sharoitlarining yomonlashgani hisoblanadi. Yoqilg'i qazib olinuvchian'anaviy hududlar (G'arbiy Sibir, Shimoliy Kavkaz, Ural-Povoljye) dazaxiralar hajmining kamayishi, yoqilg'i topilgan yangi hududlarning qisqarayotgani, hududlar geologik tuzilishining o'zgarayotgani, plast bosimning pasayayotganika bimuammolarga ko'z gata shlanmoqda. So'nggi ellik yil ichida aniqlangan neft zaxiralari Rossiyaning neft qazib chiqarish sanoatining

⁴³ www.newtemper.com/ Топливно-энергетический комплекс Республики Беларусь

⁴⁴ www.articlez.com/ Анализ нефтегазового комплекса Республики Казахстан и его диверсификация

⁴⁵ www.led-ca.net/ Энергоэффективность в Киргизии

barqaror rivoji uchun yetarli bo'lmashligi va natijada mamlakatda neft qazib chiqarish hajmi qisqarishi mumkin.⁴⁶

Rossiyada soha rivoji bilan bog'liq muammolarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- Mamlakat hududining juda kattaligi sababli energo-resurslarni yetkazib berish katta mablag` talab etadi va bu holat resurslar raqobatbardoshligi darajasini pasaytiradi;
- Aholi sonining qisqarib borayotgani sababli, mamlakat janubiy hududlarida joylashan ko'mir sanoat markazlari katta zarar ko'rishi mumkin;
- Mamlakatiqtisodiyotiningenergiyamahsulotlarieksportigaqattiqbog`liqligi;
- Sohadaishlatilayotgantexnikalar (elektroenergetikasohasidagi 50 foiztexnikavauskunalaro`zmuddatidanortiqishlatilmoqda)ningeskirganiva modernizatsiyalashjarayonisekinamalgaoshirilayotgani;
- Sovuq iqlim kuz-qish-baxor mavsumida energiyaning kop sarf etilishi va issiqlik tizimining samarali ishlashi uchun katta hajmdagi mablag` sarf etilishini talab etmoqda;
- Energiyatashuvchiuskunalariningqimmatligivaboshqalar.⁴⁷

2014 yilningso`nggi 8 oyinatijalarigako`raRossiya1079688298,5 barrelnefteksportqildivabuko`rsatkicho`tganyilganisbatan 4,12 foizkamdir.Neftsotishdankeladiganfoйдаesa 2,7foizgaqisqarib \$ 109mlrd. 835mln.nitashkiletди.Birbarrelneftningbahosi 1 AQSHdollargatushsa, buholatRossiyaningyillikumumiyfoydasini \$1,6mlrd.gakamaytiradi. Bugungikungakelib,Rossiya 1 barrelneftnarxitushishidan 10,5mlr.dollaryo`qotmoqda.BundayvaziyatvujudgakelishigahozirgikundaRossiyav aUkrainao`rtasidagimuammolarganisbatanYevropadavlatlarivaAQSHningmunosab

⁴⁶ www.burnrft.ru/Основные проблемы инновационного развития нефтегазовой отрасли в области добычи нефти и газа

⁴⁷ Ю.В. Синяк, А.С. Некрасов, С.А. Воронина, В.В. Семикашев, А.Ю. Колпаков - "Топливо-энергетический комплекс России: Возможности и перспективы", 2013

atisababbo`lmoqda.

Agar vaziyat shunday davom etsa Rossiya byudjetiga zarar ko`rishim mumkin.⁴⁸

2014 yilning sentabrdan boshlab Rossiya Yevropa mamlakatlariga Nord Stream, Yamal-Yevropa yo`laklari va Ukraina tranziti orqali gaz eksport qilishni qisqartirgan edi. Bu orqali Rossiya Yevropani gaz bilan bog`liq muammoga duch etish hamda gaz bozorida gazning narxini ko`tamoqchi, Ukrainaning reversdan oladigan foydasini kamaytirmoqchi edi. Ammo, bu reja o`z natijasini bermadi va xalqaro gaz bozorida gazning narxi sezilarli ravishda o`zgarmadiv Ukraina hozirda gazni revers bo`yicha \$245dan sotib olmoqda. Shu tufayli 2015 yilning mart oyiga kelib Rossiya Yevropaga gaz eksport qilishni yana qayta tikladi. Ukrainatranziti orqali gaz eksport qilish 40 foizga, Nord Stream orqali kunlik gaz uzatish deyarli ikki barobarga, Yamal-Yevropa quvuri orqali gaz yetkazish hajmi 19 foizga o`sdi.⁴⁹

Tojikiston Respublikasida yoqilg`i-energetika sonatining muammoga duch kelishiga aholi to`lov qobiliyatining pastligi katta zarar ko`rsatmoqda. Buning natijasida Tojikiston yoqilg`i-energetika kompleksi rentabelligi past hisoblanadi.

So`nggi 10 yillikda quyidagi faktorlar mamlakat yoqilg`i-energetika sanoati uchun muammolar yaratmoqda:

- Sohada foydalanilayotgan texnika va uskunalarning, elektroenergiya ishlab chiqaruvchi manbalar, elektr yetkazuvchi liniyalar, gaz yetkazuvchi qovurlaning eskirganligi;
- Elektroenergetika va issiqlik energiyasi, gaz, neft, ko`mir ishlab chiqarish quvvati rezervining kamayib ketgani;
- Geologik-qidiruv ishlarining va energo-resurslarni qayta ishlash hajmining keskin qisqarib ketgani;
- Yoqilg`i-energetika kompleksini qayta tiklash va rivojlantirish uchun investitsiyalarning mavjud emasligi;
- Barcha turdagi energo-resurslarning samarasiz ishlatilishi;

⁴⁸ www.itar-tass.com/ekonomika/1491613

⁴⁹ www.top.rbc.ru Россия восстановила поставки газа в Европу

- Mamlakat aholisining gaz va elektroenergiyadan foydalanganlik uchun to'lovlarni vaqtida amalga oshira olmasligi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun Tojikiston O'rta Osiyo va Yevroosiyo ittifoqi mamlakatlari bilan soha rivojlantirishga mo'ljallangan ikki tomonlama foydali shartnomalarni tuzishi lozimdir.⁵⁰

Turkmaniston Respublikasining yoqilg'i-energetika sanoati bilan bog'liq muammolari "Turkmanistonda neft-gaz sanoatini 2030 yilga qadar rivojlantirish dasturi" ning yetarlicha samarali olib borilmayotgani bilan bog'liqdir. Mamlakatga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyaning asosiy qismi neft-gaz sohasiga yo'naltiriladi, ammo tarmoqda neft qazib chiqarish hajmi o'smayapti, neftni qazib oluvchi korxonalarining modernizatsiyalanish darajasi sekin amalga oshirilmoqda, aholi to'liq gaz bilan ta'minlanmagan va qish mavsumida aholining aksariyat qismi tabiiy gazsiz qolmoqda.⁵¹

O'zbekistonda yoqilg'i-energetika tarmog'i rivoji bilan bog'liq muammolar, boshqa MDH mamlakatlaridagi singari geologik qidiruvlarning kamaygani, tarmoqda foydalanilayotgan texnika va uskunalarning eskirganligi, suv resurslarining mintaqada notekis taqsimlanganligi bilan bog'liqdir. Mamlakatimiz iqtisodiyotining istiqboldagi o'sish sur'atlarini hisobga olib, Prezidentimiz o'zining "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" kitobida shunday yozadi: "Aniqlangan yoqilg'i-energiya resurslari respublikaning tabiiy gazga bo'lgan ehtiyojini 35 yil, neftga bo'lgan ehtiyojini 30 yilga qoplaydi".⁵² Shu sababli O'zbekiston uchun yoqilg'-energetikaning qayta tiklanuvchi va alternativ turlarini iste'molga keng joriy etish masalasi muhim vazifalardan biri bo'lib turibdi.

⁵⁰ Концепция развития отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003-2015 Годов

⁵¹ www.neftegaz.ru/ Результаты ТЭК за 7 мес 2014 г на заседании КабМина Туркменистана. Г.Бердымухамедов был очень строг

⁵² I.Karimov - "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: Xavfsizlikkatahdid, barqarorlikshartlarivataaraqqiyotkafolatlari". T.:1997

Mamlakatimiz hududidan o'tuvchi ikki eng asosiy daryolar- Amudaryo va Sirdaryoning qo'shni mamlakatlar hududidan o'tib kelishi gidro-energetika sohasi rivojida ayrim muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.⁵³

MDH mamlakatlarida umumiy olib qaraganda yoqilg'i-energetika sanoati rivojiga texnika va uskunalarning eskirganligi va modernizatsiyaga muhtojligi, geologik qidiruv ishlarining keskin qisqargani, energiya tashuvchi liniya va vositalarning sifati pasaygani, energiyaning barcha turlarini ayrim holatlarda samarasiz ishlatilishi kabilar to'siq bo'lmoqda.

⁵³Национальное сообщение-Узбекистан на пути к устойчивому развитию/Ответственный за выпуск Н.М. Умаров Председатель Государственного комитета Республики Узбекистан по охране природы

MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sanoati istiqbollari

Bugungikundayiligatabiiyyoqilg'i ishlatishmiqdoridunyobo'yicha 12 milliardtonnaneftekvivalentigato'g'rikeladi (taxminanbirkishiga 2 tonna). Qazibolinayotganneft, tabiiygaz, ko'mirvauranhozirgivaqtdadunyodaasosiyenergiyamanbalarihisoblanadi. Agarularnishusur'atlardaishlatishdavometsa, dunyodagiqazibolinayotganneftzahiralari 45-50 yilga, tabiiygazzahiralari 70-75 yilga, toshko'mirzahiralari 165-170 yilga, qo'ng'irko'mirzahiralari 450-500 yilgayetadi.⁵⁴ Shusabablihamharbirmamlakatuchunyoqilg'i-energetikasanoatinimodernizatsiyaqilishmuhimvazifalardanbirihisoblanadi.

BMT "Atrofmuhitmuhofazasivataraqqiyotxalqarokomissiyasi" ninghisobotida "Kelajakrivojlanishi, ravnaqishundayenergiyalardanfoydalanishformasi, ya'ni, atrofmuhitoholatigazararyetkazmaydigan, xavfsiz, tiklanadigan, kafolatlangan, doimiyo'sib, tiklanibboruvchivafoydalanishimkoniyatimavjudbo'lganenergiyalargabog'liqbo'libqoladi", deyaqaydetilganliginie'tirofetishjoiz.⁵⁵ Energiyaningtiklanmaydiganmanbalarihajmiqisqarganisayinalternativenergiyamabl arinitopish, ularniishlabchiqarishvaxo'jalikhayotgatadbiquetishdolzarbmasalalardanbirigaaylandi.

MDH mamlakatlarining iqtisodiy hamkorligini yanada mustahkamlash maqsadida 2008 yili "MDH mamlakatlarining 2020 yilga qadar iqtisodiy hamkorligi dasturi" qabul qilingan edi. Ushbu dasturga ko'ra yoqilg'i-energetika sanoatini rivojlantirish uchun quyidagi ishlar amalga oshirilishi belgilangan:

- MDH mamlakatlari umumiy elektroenergetika bozorini shakllantirish;
- Transmilliy transport energetika tarmoqlari rivojlantirish;
- Jahon tajribasini o'rgangan holda gidroenergetikani rivojlantirish;

⁵⁴www.uzrnature.uz/ Endilikdayurtimizdaquyoshenergiyasidansamaralifoydalaniladi

⁵⁵www.un.com

- Yoqilg`i-energetika resurslari eksportyorlari, importyorlari va tranzitorlarining o`zaro hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish;
- Noan`anaviy va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning texnik imkoniyatlarini oshirish;
- Yoqilg`i-energetika kompleksi ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish, yangi energetik quvvatlarni yaratish va boshqalar.⁵⁶

Ozabayjon Respublikasida 2020 yilga kelib mamlakat energobalansida qayta tiklanuvchi energiya resurslari miqdorini 20 foizga yetkazishva atmosferaga chiqarilayotgan parnik gazlar miqdorini 20 foizga qisqartirish nazarda tutilgan. 2012 yilda “2020 yilga qadar qayta tiklanuvchi va alternativ energiya manbalaridan foydalanish bo`yicha davlat dasturi qabul qilindi.”⁵⁷

Armaniston yoqilg`i-energetika sanoatining istiqbolli sohalaridan biri gidroenergetika sohasi hisoblanadi. 2011 yil 8 sentabrda mamlakat hukumati tomonidan gidroenergetika sohasini strategik rivojlantirishga oid dastur qabul qilindi. 2013

yil 1 yanvar holatiga ko`ra mamlakat hududida umumiy quvvati 128 MVt va yillik umumiy 600 mln. kVt.s. miqdorida elektroenergiya ishlab chiqara oladigan 137 ta kichik GES lar faoliyat olib bormoqda. Armaniston Energetika Vazirligining prognozlariga ko`ra 2015-2017 yillarda kichik GES lar tomonidan yillik elektroenergiya ishlab chiqarish hajmi 850 – 960 mln. kVt.s. ga yetadi.⁵⁸

Belorussiyada 09.08.2010 da “Belorussiya Respublikasi energetik salohiyatini oshirish strategiyasi” qabul qilingan bo`lib, ushbu dasturning asosiy maqsadi mamlakat yoqilg`i-energetika kompleksini innovatsion modernizatsiyalash va rivojlantirish hisoblanadi. Ushbu dastur ijrosi natijasida mamlakatda YaIM ning energiya talabliligi darajasi 2005 yilga nisbatan 50 foizga qaisqarishi (2020 yilda 60 foiz) lozim hamda mamlakat energobalansida hududiy yoqilg`i-eneretika resurslari, ikkilamchi energoresurslar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari hajmi oshirilishi kerak.

⁵⁶Региональное исследование «Анализ политики государств СНГ в сфере повышения энергоэффективности и возможностей развития сотрудничества в регионе СНГ в целях получения синергетического эффекта»

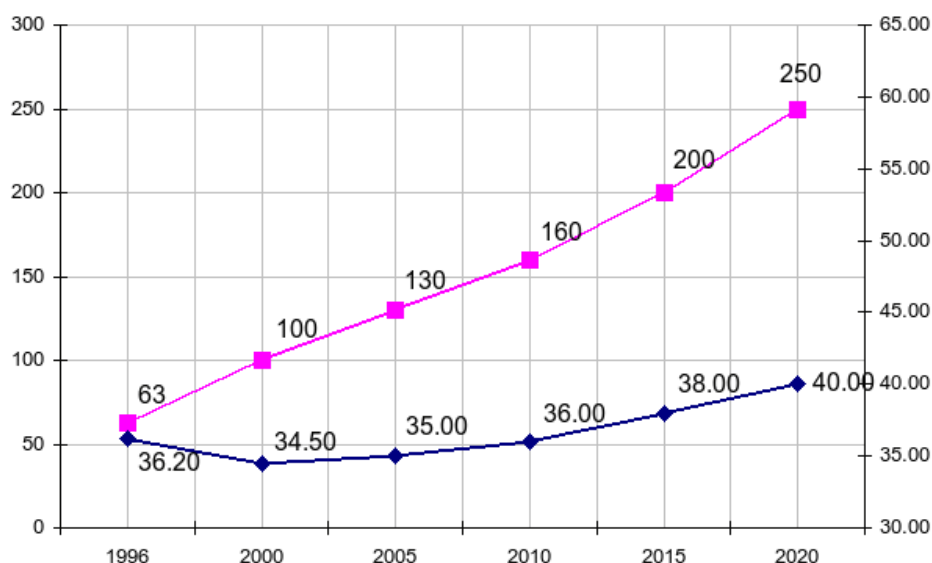
⁵⁷Follow-UP IN-DEPTH Review of the Investment Climate and Market Structure in the Energy Sector

⁵⁸Исполнительный комитет Содружество Независимых Государств “Развитие использования возобновляемых источников энергии в государствах – участниках СНГ” Москва, 2013 год

Mamlakatda yoqilg'i-energetika mahsulotlari iste'moli hajmi o'sish dinamikasi 6 diagrammada ko'rsatilgan.

6-diagramma

Belorussiyada yoqilg'i-energetika mahsulotlari iste'moli o'sish dinamikasi (1996-2020):

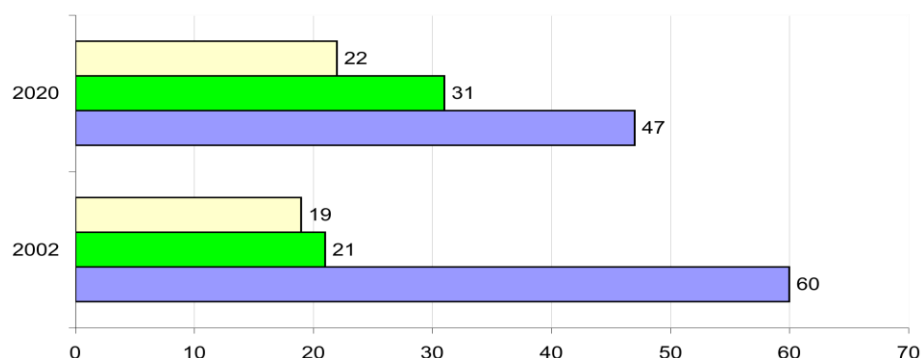
■	YaIM o'sish hajmi	◆	yoqilg'i-energetika mahsulotlari iste'moli, mln.t.
--	-------------------	-------------------------------------	--

Manba: www.rudocs.exdat.com/ топливно-энергетический комплекс Республики Беларусь. Перспективы его развития

2020 yilgake lib mamlakatda yoqilg'i-energetika mahsulotlari umumiy iste'moli 40 mln.t. ni tashkil etib boshorat qilingan bo'lsa, shuningdek budavrdako'mir iste'mol qilish hajmi 200 yilganisbatan 338 foiz o'sib 1.75 mln.tonni tashkil etadi.

7-diagramma

Belorussiyada elektroenergiya iste'moli hajmi (2002-2020 yillar, % da)

	Kommunal-xo`jalik sektori	sanoat	Boshqa tarmoqlar
--	---------------------------	--------	------------------

Manba: www.rudocs.exdat.com/топливно-энергетический комплекс Республики Беларусь. Перспективы его развития

Jadvaldanko`rishimiz mumkinki, 2002 yilda energiya ning deyarli 60 foiz sanoatga sarflangan bo`lsa, 2020 yilga kelib bu ko`rsatkich 47 foizni tashkil etishi ashorat qilingan. 2020 yilga qadar shuningdek, mahalliy yoqilg`iturlari iste`mol hajmini 15 foizga kengaytirish, torf va lignin iste`molini 1.4 mln.t.gacha oshirish maqsad qilingan.

Mamlakatdaneft va neft mahsulotlari iste`mol hajmi 2020 yilda 2000 yilganisbatan 40 foizga oshishi, tabiiy gaz iste`moliesha 1,5 foizga qisqarib 19,5 mln.tonnanitashkiletishipronoz qilingan.⁵⁹

2012 yilning oxirida **Moldovada** "Moldovaning 2012-2030 yilgamo`ljallangan energetika strategiyasi" qabul qilindi. Unga ko`ramamlakat ichki salohiyatidankelib chiqibo`zining elektroenergetikasini ishl abchiqish maqsad qilib olingan.

10-jadval

Moldova energo balansida qayta tiklanuvchi energiya ulushi (% da, prognoz)

2015 yil	10
2020 yil	20
2030 yil	25

Manba: Исполнительный комитет Содружество Независимых Государств "Развитие использования возобновляемых источников энергии в государствах – участниках СНГ" Москва, 2013 год

Energetika sohasida qayta tiklanuvchi energiya ning miqdori 2020 yilda 10 foiz, 2030 yilda 15 foizni, issiqlik generatsiyasi tarmog`ida esa 4,5 foizni tashkil etishi kutilayapti. Shuningdek, 2015 yildamotor yoqilg`isi umumiy hajmining 4 foizi, 2020 yili 10 foizi biogaz orqali qoplanishi bashorat qilingan.⁶⁰

**"Qozog`istonning 2030 yilga qadar rivojlanish strategiyasi"** dasturida yoqilg`i-energetika sanoatiga muhim e`tibor qaratilgan bo`lib, hozirda Qozog`istonda ushbu tarmoq rivoji uchun quyidagi sohalarida ish olib borimoqda:

⁵⁹ www.rudocs.exdat.com/топливно-энергетический комплекс Республики Беларусь. Перспективы его развития

⁶⁰ Исполнительный комитет Содружество Независимых Государств "Развитие использования возобновляемых источников энергии в государствах – участниках СНГ" Москва, 2013 год

- TKT neft quvuri bosqichma-bosqich kengaytirilyotgan bo`lib, ish yakunida 1510 km.ni tashkil etishi nazarda tutilgan;
- Eskene-Kurik neft quvuri qurilishi davom etmoqda va bu Transkasbiy neft quvurining muhim bir yo`lagiga aylanishi mumkin;
- Qozog`iston-Xitoy neft quvurining barpo etilishi jarayonida 768 km.liKenkiyak-Kumkol quvuri qurilmoqda;
- 40mlrd. m³ quvvatga ega bo`lgan Qozog`iston-Xitoy gaz quvurining qurilish ishlari davom etmoqda;
- Qozog`iston-Turkmaniston-Eron neft quvurining 1 bosqich qurilish ishlari davom etayotgan bo`lib, ushbu quvur orqali Qozog`iston Eronning Neka portiga chiqish imkoniyatiga ega bo`ladi.⁶¹

Rossiya Federatsiyasida bugungi kunda yoqig`i-energetika sanoatini rivojlantirishga katta e`tibor berilmoqda.2030 yilga kelib mamlakat YaIMning energiya talabligi darajasi 44 foizdan 53 foizgacha qisqarishi mumkin. Va 2010 yildan boshlab hisoblaganda har yili energiya talabgorligi miqdori 3-3,8 foizdan qisqarib borishi bashorat qilingan. Organik yoqilg`ilar tarkibida ko`mirning ulushi ushbu davr oxiriga kelib 12,5 foizdan 21 foizga ko`tarilishikutilayotgan bo`lsa, qazib olinadigan neftning yarmi, gazning uchdan biri yer ostidan qazib olinishi prognoz qilinmoqda.Shuningdek, 2040 yilga kelib neft qazib chiqarish xarajatlari 90-235 dollar/t gacha, gaz qazib olish 17 dan 33 dolar/ming m³ va ko`mir qazib olish harajatlari 35 dollardan 55 dollar/t.n.egako`tarilishimumkin.⁶²

RossiyaFederatsiyasining 2030 yilgaqadaryoqilg`i-energetikasanoatini rivojlantirish strategiyasiga ko`raquyidagilar ustuvor yo`nalishlar etib belgilangan:

- 2030 yilga kelib birlamchi yoqilg`i-energetika resurslarining iste`molini 2005 yilga nisbatan 46-47 foizga qisqartirish;

⁶¹Карим Кажимканович Масимов-Топливо-энергетический комплекс Республики Казахстан: современное состояние и перспективы развития

⁶²Ю.В. Синяк, А.С. Некрасов, С.А. Воронина, В.В. Семикашев, А.Ю. Колпаков-“Топливо-энергетический комплекс России: Возможности и перспективы”, 2013

- Energiyaning noyoqilg'i turlarini rivojlantirish va 2030 yilga kelib birlamchi yoqilg'i-energetika resurslarining iste'molini 11-14 foizda ushlab va boshqalar;

11-jadval

Rossiyaning 2030-2040 yilga qadar energiya balansi prognozlari⁶³:

Ko'rsatkichlar	Ssenariy 1: Rossiya iqtisodiy potensial baholanishi*				Ssenariy2: Rossiya iqtisodiy potensial baholanishi**			
	2010	2020	2030	2040	2010	2020	2030	2040
Birlamchi energo resurslar ishlab chiqarish, mln. t.n.e.***	1231,9	1291	1335	1336	1231,9	1354	1408	1399
Ko'mir								
Neft	151	155	205	260	151	185	225	265
Tabiiy gaz	502	530	540	460	502	530	540	460
Yadro energiyasi	551	570	540	550	551	600	560	550
Gidro energiya	13,3	21	30	40	13,3	23	39	57
Energiyaning yangi manbalari	14,6	15	18	21	14,6	16	22	23
	-	-	2	15	-	-	22	44
Energo resurslar eksporti, mln.t.n.e.	580,3	550	532	478	580,3	648	677	633
ko'mir	48,5	63	70	55	48,5	63	65	55
neft	249	260	265	220	249	260	265	220
neft mahsulotlari	115	110	75	45	115	110	70	40
tabiiy gaz	165	130	115	150	165	210	270	310
elektroenergiya	2,8	5	7	8	2,8	5	7	8
Elektroenergiya ishlab chiqarish, mlrd.kVt/s	1038	1200	1355	1390	1038	1345	1820	2585
IES	699				699			
AES	171	780	750	650	171	897	785	675
GES	168	250	370	460	168	270	430	640
energiyaning yangi manbalari	-	170	185	190	-	175	190	190
		-	50	90		3	415	1080

⁶³ Ю.В. Синяк, А.С. Некрасов, С.А. Воронина, В.В. Семикашев, А.Ю. Колпаков - "Топливо-энергетический комплекс России: Возможности и перспективы", 2013

Elektrostsniyalarquvvati,mln.kVt	230	271	270	275	230	270	394	590
IES	158	155	150	130	158	180	160	135
AES	24	36	53	65	24	39	61	90
GES	48	50	53	55	48	50	55	55
energiyaningyangimanbalar	-	-	14	25	-	1	118	310
Investitsiyagabo`lgantalab(10 yildavomida)	-	145	200	226	-	156	204	232
Mlrd.AQSH \$		5	0	5		0	0	5

*RossiyatabiiygaziuchunYevropabozorlaridaahvolyomonlashganholatdagiprognoz. gaznarxlaripast, slansgaziqazibchiqarishyaxshiyo`lgaqo`yilganholat. RossiyaYevropagagazyetkazuvchiemas.

** RossiyatabiiygaziuchunYevropabozorlaridagiijobiyholat. RossiyaYevropagagazyetkazibberuvchiaososyhamkor.

Slansgaziqazibchiqarishdarajasipastbo`lganholatdagiprognoz. .

*** 1 kVt·s=860 kkal.

Budavrdaamalgaoshirilishiko`zdatutilganvazifalardoirasiga“SharqiySibir-Tinchokeani”neftquvurini, neftmahsulotlariyetkazuvchi“Shimol”, “Janub” tizimlarini, “Janubiyoqim”, “Shimoliyoqim” gazquvurlariniishgatushish, Yamalyarimorolidako`ptarmoqligaztashuvchitransportyo`laginihosilqilishkabiishla mnikiritishimizmumkin.⁶⁴

O`zbekistondayoqilg`i-

energetikasanoatiningengistiqbollisohalaridanbiriqaytatiklanuvchienergiyamahsulotlariniishlabchiqarishsanoatihisoblanadi. 2013 yilning 20-23 noyabr kunlari Toshkent shahrida bo`lib o`tgan Osiyo quyosh energiyasi forumining oltin chiyig`ilishida Yurtboshimiz o`z ma`ruzasida sanoatning rivojlanib borayotganini hisobga olib, mamlakatimizning elektrenergiasigabo`lgantalabi 2030 yilda 2013 yilganisbatan 2 barobarga oshishiva 105 milliard kilovatt/soatga oshishini ta`kidladi hamda muqobil energiya manbalaridan samarali foydalanish bo`yicha ustuvor vazifalar belgilab berildi.⁶⁵ Shundankelibchiqqan holda

⁶⁴ www.minenergo.gov.ru/ Перспективы и стратегические инициативы развития топливно-энергетического комплекса

⁶⁵ www.uzreport.uz

yoqilg'i-energiyaresurslarinitejash, ayniqsa,
muqobilenergiyamanbalaridanfoydalanishnirivojlantirishgajiddiye'tiborqaratilayap
ti.2013 yil 1 martaO'zbekistonRespublikasiPrezidentining
"Muqobilenergiyamanbalariniyanadarivojlantirishchora-
tadbirlarito'g'risida"giFarmonie'lonqilindi.⁶⁶UshbuFarmongamuvofiq,
Toshkentdaxalqaroquyoshinstitutinitashkiletish,
Navoiydafotoelektrikpanellarishlabchiqarish, Samarqandda 100
MVTquvvatliquyoshfotoelektrikstansiyasiniishgatushirishkabivazifalarbelgilandi.

Respublikamiziqtisodiyotinivaaholiniuzluksizenergiyabilanta'minlash, atrof-
muhitning "parnik" gazlari (uglerodoksidi, oltingugurtoksidikabilar)
bilanifloslanishinivaglobaliqlimo'zgarishiningoldiniolishborasidahamPrezidentimi
zningushbufarmonimuhimahamiyatgaega.

Undabelgilanganvazifalarniamalgaoshirishnatijasidaquyoshvabiogazenergiyasidanf
oydalanishningyanadasamaraliusullarivatexnologiyalariishlabchiqiladi,
ilmiytadqiqotlarriivojlantiriladihamdazamonaviymoddiy-texnikbazayaratiladi.

O'zbekistonjanubiy mintaqasiningob-
havovaiqlimsharoitlariQashqadaryoviloyatidaquyoshenergiyasidansamaralifoysala
nishdakengimkoniyatlaryaratadi.
Quyoshenergiyasidanfoydalanishnatijasidaavtonomiste'molchilarniissiqlik,
issiqsuv, chuchukichimliksuvivaelektrenergiyasibilanta'minlash,
qishloqxo'jaligimahsulotlarinisaqlash, quritishvaqaytaishlash,
qurilishmateriallarigatermikishlovberishjarayonlaridayoqilg'i-
energiyaresurslarinitejashkabimuhimvazifalarnihaletishmumkin.

O'zbekistondamuqobilenergiyamanbalaridan,
engavvaloquyoshenergiyasidanfoydalanishsohasidailmiyvaamaliytadqiqotlarolibbo
rishborasidasalmoqlitajribato'planganbo'lib,
ularyuzasidanbirqanchao'nyillarmobaynidaishlanmalarolibborilmoqda.
RespublikadaMarkaziyOsiyodao'xshashiyo'qilmiy-eksperimentalmarkaz —
Fanlarakademiyasining «Fizika-Quyosh» ilmiy-

⁶⁶ www.gov.uz

ishlabchiqarishbirlashmasitashkilqilinganboʻlib,
uningtadqiqotlarinatijalarijahonmiqyosidaeʻtirofetildi.
Issiqsuvvaissqliktaʻminotiuchunpastpotensialliqurilmalarniyaratish,
elektrquvvatiolishuchunfotoelektrikvatermodinamikoʻzgartkichlar,
maxsusmateriallarsintezitexnologiyalarida,
materiallarvakonstruksiyalargatermikishlovberishdaquyoshenergiyasidanfoydalani
shboʻyichailmiytadqiqotvatajriba-konstruktorlikishlari,
ayniqsafaolvasamaraliolibborilmoqda.⁶⁷

Oʻzbekistonningquyoshenergiyasiboʻyichayalpisalohiyati 50973 mln.
tonnaneftekvivalentigatengdebbaholanadi,
buesaRespublikahududidagihozirgachatekshirilganbarchaqaytatiklanuvchienergiya
manbalarining 99,7 foizgateng.

O'zbekistonRespublikasiVazirlarMahkamasining 2013 yil 27 maydagi
“2013-2017 yillardaO'zbekistonRespublikasidaatrof-
muhitmuhofazasibo'yichaharakatlardasturito'g'risida”giQaroriirosidoirasida “Eko-
energiya” ilmiy-tadqiqotmarkazitomonidanQashqadaryoviloyatidagiKasbi,
KitobvaShahrisabztumanlariningchekkaqishloqlari – Komilon, YuqoriMaymanoq,
Varganzadagiqishloqta'limvatibbiyotmuassasalarigaquyoshbatareyalario'rnatildi.

O'zbekistonhaududida 8 tagidrotermalresurslarxavzalarinianiqlanganboʻlib,
geotermalresurslarningyalpisalohiyati 2442
mingtonnashartliyoqilg'idebbaholangan.
GeotermalsuvlarningengkattasalohiyatiFarg'onavodiysiga (Namanganviloyati -
42,6mingtonnashartliyoqilg'i) vaBuxoroviloyatiga-81,2
mingtonnashartliyoqilg'ito'g'rikeladi⁶⁸.

Hozirdamamlakatimizdabusohanirivojlantiishuchunkoʻplabloyihalaramalgao
shirilmoqda (misoluchun “Eko-energiya” ilmiytadqiqotmakraziloyihalari,
“O'zbekenergo”

⁶⁷ Muqobilenergiyamanbalariniyanadarivojlantirishchora-
tadbirlaritoʻgʻrisidaOʻzbekistonRespublikasiPrezidentiningFarmoni /2013 yil 1 mart

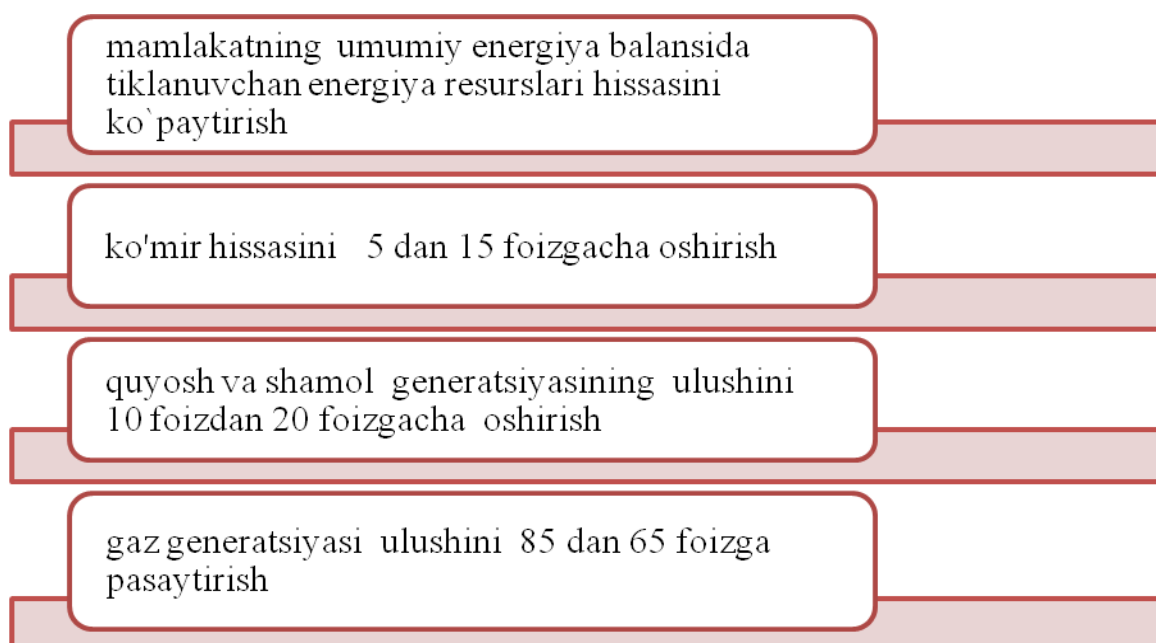
⁶⁸ www.uznature.uz /Xalqaroyiligabahishlangan
"Respublikadaqaytatiklanuvchienergiyamanbalarinitadbiqqilishtajribavaistiqbollari"

DAK tomonidan Samarqand viloyatida fotoelektr stansiyasining qurilishi).

O'zbekistonda 2030 yilgacha issiqlik-energiya balansining konsepsiyasini shakllantirish vazifasi qo'yilgan bo'lib, uning asosiy maqsadlar quyidagilar:

O'zbekistonda 2030 yilgacha issiqlik-energiya balansining konsepsiyasining maqsadlari⁶⁹:

7-chizma

Dunyoda foydalaniladigan qayta tiklanuvchi energiya turlaridan biri shamol energiyasidir. O'zbekistonda shamol energiyasining yalpi salohiyati 2,2 mln.t.n.e. deb baholangan. O'zbekiston hududining geografik holatiga ko'ra, shamol oqimlari mavsumiy xarakterga ega.

O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiyaning muqobil turlaridan foydalanish uchun ulkan salohiyat mavjud. Eng avvalo, O'zbekistonning mo'tadil iqlim sharoitni hisobga olgan holda, quyosh energiyasidan foydalanish mexanizmlarini yo'lga qo'yish katta samara beradi.

⁶⁹O'shamanba.

MDH mamlakatlari umumiy olib qaraganda ulkan yoqilg'i-energetika resurslariga ega. Ushbu mamlakatlarda yoqilg'i-energetika sanoatining eng istiqbolli sohalarida biri muqobil energiya manbalarini ishlab chiqarish sanoati hisblanadi. Yoqilg'ining an'anaviy manbalari - neft, tabiiy gaz, ko'mir ishlab chiqarishni kamaytirish, suv, shamol, quyosh kabi tabiiy vositalardan olinadigan energiya miqdorini oshirish strategiyasi hozirda har bir Hamdo'stlik mamlakatlarida amalga oshirilmoqda. Chunki hozirgi davr iqtisodiyoti muayyan bir tizim sifatida nafaqat iqtisodiy o'sish, texnik mukammallik hamda raqobatbardoshlik tamoyillari asosida shakllanishi, balki har bir inson yashash sharoitini yaxshilashi hamda kelajak avlodlar uchun qulay iqtisodiy sharoit yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Xulosa

Yoqilg'i-energetika kompleksimilliy iqtisodiyotning muhim tarmog'i sifatida iqtisodiyva texniktaraqqiyotining mustahkam poydevori hisoblanadi. Yoqilg'i-energetika sanoati YaIM shakllanishida, sanoat markazlari va hududlarini vujudga kelishida katta ahamiyat kasb etadi.

MDH mamlakatlari jahon xo'jaligining boshqa mintaqalaridan boy yoqilg'i-energetika resurslari bilan ta'minlanganligi va jahon yoqilg'i-energetika sanoatida muhim rol o'ynashi bilan ajralib turadi.

MDH mamlakatlari milliy yoqilg'i-energetika sanoatlarining rivojlanganlik darajasi turlicha bo'lib, Rossiyaning yoqilg'i-energetika sanoati rivoji tashqi omillar, siyosiy jarayonlar o'zgarishsiga qattiq bog'langandir. Aksincha, jahon iqtisodiy tizimidagi ayrim o'zgarishlar nisbatan yopiq iqtisodiy siyosat olib boruvchi O'zbekiston va Turkmaniston yoqilg'i-energetika sanoatiga qattiq ta'sir ko'rsatmaydi.

MDH mamlakatlari ichida Rossiya, Qozog'iston, O'zbekiston, Turkmaniston neft va tabiiy gaz resurslariga boy mamlakatlar hisoblanadilar. Moldova, Armaniston kabi mamlakatlar esa o'z energiya ehtiyojlarining asosiy qismini import orqali qoplaydi.

So'nngi yillarda MDH mamlakatlarida yoqilg'i-energetika sanoatidako'mir va ikkilamchi yoqilg'i manbalarini qazib chiqarish hajmi oshib borayotgan bir vaqtda, an'anaviy yoqilg'i manbalaridan neft va gazni ishlab chiqarish hajmi bir oz qisqardi. Lekin shunga qaramasdan 2020 yilgake lib,

MDH mamlakatlarining jahon bozoriga neft eksporti hajmi

1,5 barobar oshib bashorat qilindi.⁷⁰

Neft sanoatini rivojlantirish uchun MDH quyidagi jabhalarga katta e'tibor qaratishil o'zini:

1. Neftning alternativ zahiralarini.

MDH ham do'stligida joylashgan joriya sosisiy neft zahiralarining ko'pchiligini oq ulay geografik makondaligi bo'ls,

Kaspiy dengizi va Bering bo'g'ozi yagona neft xaziralarini maskaniga aylantirish ehti moliyuqori.

Buesa,

MDH neftining Yevropaga eksporti hajmini vasifatini oshirishga, harajatlarni esa kamaytirishga olib kelishim mumkin;

2. Janubiy yo'nalishni rivojlantirish.

MDH sosisiy urg'uni Yevropaga neft eksport qilishga qartibgina qolmadan,

o'zining janubiy-sharqiy yo'shnilari: Afg'oniston, Pokiston,

Hindiston ga neft mahsulotlarini yetkazib berishni yo'lga qo'yishim mumkin.

Janubiy yo'nalishga mo'ljallangan neft quvurlarining barpo etilishi Tojikiston, Afg'oniston va Qirg'iziston kabi mamlakatlari qit'adida rivojlanishiga aham iyati oshirishiga ijobiy ta'sir qilishim mumkin.

Shuningdek Janubiy yo'nalishni rivojlantirish orqali,

issiq dengizlarga chiqishim koniyati tug'iladi.

Buesa o'z navbatida Fors ko'rfazi va Yevropa bandargohlarini nisbatan ancha arz on Hind va Pokiston portlarini orqali jahon neft bozoriga chiqishim konini beradi.

3. Sharqiy yo'nalishni rivojlantirish.

Bilamizki,

Rossiya va Xitoy Xalq Respublikasida bu kim mamlakatni bog'lovchi neft quvurlari ni oshirishni rejalashtirishgan va bu quvurlarning kataqismi MDH ning bos hqa mamlakatlari, jumladan Markaziy Osiyo orqali ham o'tadi.

Buesa,

neft bozorining alternativ shakllarini topish bilan bir qatorda,

Markaziy Osiyo mamlakatlari neftining ham Xitoyga eksport qilinishiga sharoit yaratishim mumkin.

⁷⁰ www.Today.Kz/Экономика/Финансы

Yoqilg'i-energetika sanoati rivoji uchun to'sqinlik qilayotgan ko'plab muammolar mavjud bo'lib, ular sirasiga aniqlangan resurslar hajmining qisqarayotgani, geologik qidiruvlar sonining keskin kamayib ketgani, texnika va uskunalarning eskirganligi va modernizatsiyaga muhtojligi, energiya tashuvchi liniya va vositalarning sifati pasaygani, energiyaning barcha turlarini ayrim holatlarda samarasiz ishlatilishi kabilarni kiritishimiz mumkin. Shuningdek, atrof muhit va ekologiyaga yetkazilayotgan zarar miqdori ortgan sayin yoqilg'i-energetika sanoatida "yashillashtirish" siyosatini olib borish lozimligi yanada muqarrar bo'lib qolmoqda. Qayt tiklanuvchi muqobil energiya resurslari sanoatini rivojlantirish esa bu kabi muammolarga yechim topishda tog'ri yo'l sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.Karimov -"O'zbekistonXXI asrbo'sag`asida: Xavfsizlikkatahdid, barqarorlikshartlarivataraqqiyotkafolatlari". T.:1997;
2. Karimov I.A. "O'zbek xalqi hech qachon hech kimga qaram bo'lmaydi" 13-jild.-T.: "O'zbekiston", 2005;
3. I.Karimov. Bosh maqsadimiz- keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. T.: O'zbekistin, 2013; 11-12 b.;
4. Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni /2013 yil 1 mart
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi; 15.01.2015;
6. Н.М. Умаров "Узбекистан на пути к устойчивому развитию". 2013г.
7. SalimovX., XatamovA., MamajonovM. O'zbekistoniqtisodiyvaijtimoiygeografiyasi. O'quvqo'llanma. – T.: "Yangiasravlodi", 2008.;

8. Л. Исаева, О.Ахмедов, М. Асимова-“Пути совершенствования энергобаланса Узбекистана”. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, апрель, 2013 йил;
9. Национальное сообщение-Узбекистан на пути к устойчивому развитию/Ответственный за выпуск Н.М. Умаров Председатель Государственного комитета Республики Узбекистан по охране природы;
10. Е.А.Козловский «Страны СНГ: исследование недр – стратегическая проблема»;
11. Azerbaijan: “Follow-UP IN-DEPTH Review of the Investment Climate and Market Structure in the Energy Sector”Energy Charter Secretariat, 2013;
12. Ю.К. Шафраник: “Энергетика в СНГ: “Вчера, сегодня, завтра” Федеральный Справочник «Топливо-энергетический комплексы СНГ», выпуск 13, 2013 г;
13. Ю.К. Шафраник, «Нефть-это испытание» Журнал «ТЭК России», №8, 2013 г.;
14. Аналитический бюллетень «Нефтегазодобывающая и нефтеперерабатывающая промышленность: тенденции и прогнозы», выпуск №1, итоги 2012 года, изд. «РИА-Аналитика»-Центр экономических исследований, М.: 2013;
15. Ю.В. Синяк, А.С. Некрасов, С.А. Воронина, В.В. Семикашев, А.Ю. Колпаков-“Топливо-энергетический комплекс России: Возможности и перспективы”, 2013;
16. Концепция развития отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003-2015 Годов;
17. Региональное исследование «Анализ политики государств СНГ в сфере повышения энергоэффективности и возможностей развития сотрудничества в регионе СНГ в целях получения синергетического эффекта»;
18. Исполнительный комитет Содружество Независимых Государств “Развитие использования возобновляемых источников энергии в государствах – участниках СНГ” Москва, 2013 год;

19. Карим Кажимканович Масимов -Топливо-энергетический комплекс Республики Казахстан: современное состояние и перспективы развития;
20. Е.А.Козловский «Страны СНГ: исследование недр – стратегическая проблема»
21. Таджикистан Экспресс--оценка и анализ пробелов. 2013г
22. Крамчикина М.Л. «Место и роль стран СНГ в мировом хозяйстве», Омск:2013;
23. www.uznature.uz /Xalqaroyiligabahishlangan "Respublikadaqaytatiklanuvchienergiyamanbalarinitadbiiqqilishtajribavaistiqbolları"
24. www.e-cis.info/Информационно-аналитические материалы “О состоянии и развитии минерально-сырьевой базы государств – участников СНГ (2014 год)”;
25. www.Grandars.ru/Размещение отраслей топливно-энергетического комплекс;
26. www.Grandars.ru/Топливо-энергетический комплекс;
27. www.shafranik.ru/«Мировой рынок нефти: взгляд из России;
- 28.www.eia.gov/ Azerbaijan - Analysis - U.S. Energy Information Administration (EIA)
29. www.newtemper.com/ Топливо-энергетический комплекс Республики Беларусь;
30. www.neftegaz.ru/ Нефть, газ, уголь и энергетика Киргизии;
31. www.mfa.tj/ Обзор энергетического сектора Республики Таджикистан;
www.artiklez.com/ Топливо-энергетический комплекс Республики Казахстан и его экспортный потенциал;
32. www.mfa.tj/ Обзор энергетического сектора Республики Таджикистан;
33. www.minenergo.gov.ru/Министерство Энергетики Российской Федерации;
34. www.ria.ru/Минэнерго ожидает добычу нефти в 2015 году на уровне 525 млн тонн;

35. www.ecoteco.ru/ Топливо-энергетический комплекс России;
36. www.neftegaz.ru/ Результаты ТЭК за 7 мес 2014 г на заседании КабМина Туркменистана. Г.Бердымухамедов был очень строг;
37. www.uza.uz/ O‘zbekistondaneft-gazsanoatijadalrivojlanmoqda;
38. www.qashqadaryo.uz/ Qashqadaryo viloyat hokimligi rasmiy sayti;
39. www.ereport.ru/ statistics;
40. <http://shafranik.ru/publikatsii/energetika-i-geopolitika;>
41. www.rgu.ru/Всемирный Банк:Средняя цена нефти в 2015 году составит 60 долларов;
42. www.ved.gov.ru/Россия-показатели нефтяной промышленности;
43. [www.ved.gov.ru//Belorussiya-neftyanaya-promishlennost//obsheisvedeniya;](http://www.ved.gov.ru/Belorussiya-neftyanaya-promishlennost/obsheisvedeniya)
44. www.burneft.ru/Основные проблемы инновационного развития нефтегазовой отрасли в области добычи нефти и газа;
45. www.Today.Kz/Экономика/Финансы;
46. www.fineco/abc.az/ Проблемы топливо-энергетического комплекса Азербайджана;
47. www.newtemper.com/Топливо-энергетический комплекс Республики Беларусь;
48. www.articlez.com/ Анализ нефтегазового комплекса Республики Казахстан и его диверсификация;
49. www.led-ca.net/Энергоэффективность в Киргизии;
50. www.top.rbc.ru/Россия восстановила поставки газа в Европу ;
51. www.itar-tass.com/ekonomika/1491613;
52. www.uzrnature.uz/
Endilikdayurtimizdaqyoshenergiyasidansamaralifoydalaniladi;
53. www.rudocs.exdat.com/топливно-энергетический комплекс Республики Беларусь. Перспективы его развития;
54. www.minenergo.gov.ru/ Перспективы и стратегические инициативы развития топливо-энергетического комплекса;

55. www.un.com;

56. www.gov.uz.